

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України та методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ДРУГОГО
(МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

«Громадсько-політична діяльність В'ячеслава Чорновола»

Студентки II курсу магістратури
групи СОІз-2м
Напрямку підготовки (спеціальності)
«Середня освіта (історія)»
Зрайко Оксани Іванівни

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Міщук Андрій Іванович

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Дрогомирецька Людмила Романівна

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

м. Івано-Франківськ – 2022р.

ЗМІСТ**АНОТАЦІЯ**

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Джерела та історіографія проблеми	6
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. Формування та становлення світоглядних позицій В. Чорновола	211
Висновки до розділу 2	27
РОЗДІЛ 3. Громадсько-політична діяльність В. Чорновола	29
Висновки до розділу 3	40
РОЗДІЛ 4. Особливості використання матеріалів магістерської роботи в навчально-виховному процесі середньої школи і позашкільній освіті	42
Висновки до розділу 4	511
ВИСНОВКИ	533
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах українського державотворення актуальними в історичній науці є дослідження, які націлені на науковий, об'єктивний аналіз і відтворення історичних подій, суспільно-політичних процесів України другої половини ХХ ст., пов'язаних з рухом за незалежність нашої держави, ідейно-політичних засад, громадсько-політичних рухів, внеску окремих осіб, зокрема В. М. Чорновола, в зміцнення державницького потенціалу народу.

Після проголошення незалежності України, а особливо в умовах військової агресії з боку північного сусіда, дедалі гостро постає потреба відновлення національної пам'яті. Актуальним є вивчення постатей дисидентів, які стали символами боротьби проти тоталітарного режиму. Адже успішне самоствердження новітньої держави неможливе без повернення з небуття імен чільних особистостей, які стояли біля витоків стратегій і тактик національно-визвольних змагань українців другої половини ХХ ст., людей, які боролися і помирали за ідеї свободи слова і свободи особистості. В числі таких – В'ячеслава Максимовича Чорновола.

Громадсько-політична діяльність В. Чорновола, який був однією з помітних постатей українського дисидентства, створює додаткові можливості для глибшого розуміння особливостей національно-визвольного руху в Україні ХХ ст.

Окрім цього, обрана тема має суспільно-політичну актуальність, зокрема для фахівців спеціальності 014 «Середня освіта (Історія)», враховуючи нагальну потребу виховання національно свідомої і патріотичної молоді через призму діяльності своїх співвітчизників. Дослідивши зміст всебічної діяльності В. Чорновола, варто використати зібраний матеріал відповідно до потреб національного виховання дітей та молоді нашого часу. Дослідження теми обраної магістерської роботи дозволяє з'ясувати важливі події і процеси, що сприяли становленню В'ячеслава Чорновола як особистості, котра активно

діяла не лише в громадсько-політичному житті, а й в царині культурномистецькій.

Об'єкт дослідження – є постать В. Чорновола (1937-1999 рр.) у контексті українського національно-визвольного руху 2-ої пол. ХХ століття.

Предмет дослідження – основні напрями і зміст громадсько-політичної діяльності В. Чорновола.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні та аналізі громадсько-політичної діяльності В'ячеслава Максимовича Чорновола у тісному зв'язку з конкретною історичною ситуацією, а також методичні аспекти використання матеріалів дослідження в практичній роботі вчителя загальноосвітнього навчального закладу. Виходячи з поставленої мети, автором **роботи визначено наступні завдання:**

Реалізація зазначеної мети зумовила постановку наступних **завдань:**

- дослідити стан наукової розробки проблеми;
- проаналізувати формування та становлення світоглядних позицій В. Чорновола;
- виокремити особливості громадсько-політичної діяльності В. Чорновола, одного з лідерів опозиційного руху;
- з'ясувати можливості для використання зібраного й опрацьованого матеріалу магістерської роботи в навчально-виховному процесі середньої школи і позашкільній освіті.

Хронологічні межі бакалаврської роботи охоплюють період 1937 – 1999 рр. Нижньою межею дослідження є 24 грудня 1937 р., смт. Єрки Катеринопільського р-ну, Київської області, Української СРСР нині Черкаської області – рік народження В. Чорновола, верхньою межею є 25 березня 1999 р. автокатастрофа на шосе поблизу м. Бориспіль внаслідок якої він загинув. Для ґрунтовного висвітлення даної тематики автор роботи виходила поза вказані хронологічні межі.

Територіальні межі дослідження охоплюють території, пов'язані з місцями проживання В. Чорновола: УРСР, РРФСР, Україна.

Методологічну основу роботи становлять принципи історизму та об'єктивності. Принцип об'єктивності зумовлений неупередженим ставленням до наведених у роботі фактів і процесів, критичний аналіз можливих думок, що зустрічалися в процесі дослідження. Принцип історизму допоміг розглянути постать В. Чорновола в контексті тодішніх суспільно-культурних процесів. Під час написання роботи важливу роль відіграв біографічний метод, що передбачає дослідження історичних явищ і процесів через призму життя та діяльності видатних постатей нашої історії.

Метод абстрагування дав можливість зосередитися виключно на громадсько-політичній діяльності В. Чорновола. При типології джерел використовувалися методи систематизації та класифікації. Особливості формування і становлення світоглядних позицій В. Чорновола, аналіз його всебічної діяльності проведено на основі порівняльного, конкретноісторичного і ретроспективного методів дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в комплексному відображенні й аналізі як відомих вже фактів з життя і діяльності В. Чорновола, але переосмислених з позицій сучасної методології, так і маловідомих.

Практичне значення роботи полягає в тому, що знайдений, досліджений і узагальнений матеріал про В. Чорновола може бути використаний при підготовці до семінарських занять з історії України, навчального курсу «Історичні постаті», а також при проходженні педагогічної практики в загальноосвітній школі у 11 класі, де вивчається історія України ХХ ст. Більш детально можливості використання результатів дослідження в шкільній освіті буде розглянуто в окремому розділі.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (68 позицій) і додатків, та побудована за проблемно-хронологічним принципом. Загальний обсяг роботи становить 58 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В'ячеслав Чорновіл був одним із провідних діячів шістдесятництва, автором знакових самвидавних матеріалів, засновником підпільного журналу «Український вісник». Вперше він потрапив у тюрму у 1967 році за написання книг, у яких розповідалося про репресії радянського тоталітарного режиму проти представників української інтелігенції у 1965-1966 роках. Вийшовши з ув'язнення на початку 1969 р., він продовжував активну участь в українському русі та був знову заарештований КДБ під час операції «Блок» 12 січня 1972 р.

Новий етап підпільної діяльності В. Чорновола становить значний інтерес для дослідників, оскільки йому вдалося реалізувати ряд актуальних і важливих ідей. У сучасній українській історіографії відсутні наукові дослідження, предметом яких було б дослідження діяльності В. Чорновола у 1969-1972 рр. Окремі аспекти його діяльності розглядаються в узагальнюючих працях з історії України [4] або з історії українського руху опору другої половини ХХ століття [17].

У сучасних умовах Української держави неухильно зростає науковий і суспільний інтерес до різноманітних подій та історичних персонажів, подекуди навіть до тих, що неоднозначно оцінюються в суспільстві. Йдеться, зокрема, про видатних, неординарних, багатогранних, яскравих, харизматичних особистостей, які зробили величезний внесок у боротьбу за відновлення незалежності та розбудову основ державності України. Очевидно, що в цьому контексті багато відомих людей опублікували вже чимало матеріалів, насамперед збірників документів, своїх творів, спогадів тощо. Серед таких історичних постатей, які невтомно працювали для українського національного відродження, розвитку та становлення української держави помітно підноситься В'ячеслав Максимович Чорновіл – активний борець проти тоталітарного режиму в Радянському Союзі, лідер Народного Руху України,

журналіст, публіцист і літературознавець [7]. Незважаючи на те, що про нього говорили і писали, він користувався міцним авторитетом і визнанням серед лідерів національного руху, громадсько-політичних організацій, вражав широким колом інтересів і різнобічною діяльністю. Будучи депутатом Верховної Ради України I-III скликань, він успішно і добре виконував свою громадську місію.

Активна політична діяльність, його публіцистика, з одного боку, сприяли піднесенню національно-визвольного руху, водночас, з іншого боку, привертати увагу світової громадськості до національних соціальних проблем українського суспільства. Отже, висвітлення діяльності та творчості В.М. Чорновола має велике наукове, пізнавальне, виховне та практичне значення для багатьох поколінь українського народу. Водночас різне ставлення до нього в сучасному українському суспільстві, від сприйняття до заперечення, на жаль, є наслідком-рудиментом не лише не такої вже й далекої комуністичної доби, а й широкого використання його в гострій політичній боротьбі в Україні, насамперед під час багатьох політичних кампаній.

Водночас це сприяє вивченню його як особистості, громадянина своєї держави, лідера НРУ, сильного політика і державного діяча. Проте цей процес гальмується відсутністю до останнього часу ґрунтовних досліджень, узагальнень, комплексного вивчення життя, творчості та діяльності В.М. Чорновола.

На жаль, В.М. Чорновіл не залишив власних спогадів, спогадів статей. Лише в автобіографії, окремих інтерв'ю він подав окремі факти зі свого життя та діяльності. Але у своїх публікаціях він висвітлював діяльність очолюваної ним політичної влади, аналізував різноманітні суспільно-політичні, культурні та інші події в країні та світі [16].

Донедавна практично не було змістовних публікацій про В.М. Чорновола та наукових досліджень. Проте встановлено, що останнім часом з'явилися статті та книги, які розкривають формування його світогляду, поглядів на політичну ситуацію в країні, перебування у в'язниці, на засланні, діяльність зі

створення та функціонування журналу «Український вісник» (Додаток Д). Гельсінська спілка, НРУ, державна діяльність у 1990-х роках, обставини трагічної загибелі тощо. Важливе значення для розгляду постаті В. Чорновола в державотворенні мають стенограми виступів на засіданнях Верховної Ради України, законодавчих та нормативно-правових актів, які були проголошені під час його діяльності та безпосередньої участі:

- Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р.,
- Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.,
- Конституція України України прийнято на п'ятій сесії Верховної Ради

України 28 червня 1996 р.

Проблеми діяльності шістдесятників і дисидентів, у тому числі Чорновола, знайшли широке відображення в книгах і статтях таких українських авторів, як:

- В. Гаман [17],
- О. Гарань [18],
- С. Давимука [22],
- Б. Захаров [27],
- Г. Касьянов [29],
- М. Коцюбинська [31],
- А. Русначенко [35] та ін.

Чимало цікавого і повчального подано у спогадах про В. М. Чорновола, розповідях колег по засланняю та його соратників Ю. Діденка, А. Климчука, Р. Корогодського та ін.

Певну увагу спадщині В.М. Чорновола приділяли зарубіжні автори, насамперед із числа правозахисників, укладачі деяких словників, редакцій літопису. Водночас багато відомостей у вигляді джерел стали дзеркалом сучасного життя незалежної України та діяльності Народного Руху України, історичною правдою. Так, газета Миколаївської обласної ради «Радянське Прибужжя» (нині – «Рідне Прибужжя») змогла сміливо критикувати дії влади. Співробітники цього видання стали засновниками газети «Український

Південь», яких запросив до співпраці незмінний головний редактор, голова Миколаївської обласної організації Народного Руху України Ю.В. Діденко. На сторінках цього тижневика відображено історію боротьби та відновлення української державності [12].

Саме в газеті «Український Південь» подано багато інформації про діяльність, пам'ять, спогади В.М. Чорновола від його однодумців і друзів: виступи Б. Тарасюка, виступи В. Чорновола; статті про В. Чорновола А. Вихруща, Ю. Діденка, В. Каспрука, П. Полянчука, І. Шиміної, Р. Шпака, А. Янюка та ін. [14; 38; 41]

ЗМІ представлені офіційними та неофіційними виданнями. На початку 2000-х років, нарешті, з'явилися наукові публікації, дисертації з чорноволознавства, частково в контексті Народного Руху:

- С. Бондаренка,
- Ю. Діденка,
- Н. Кіндрачука,
- І. Кривдіної,
- С. Овсієнка,
- М. Тивського,
- О. Шановської,
- О. Шипотілової [10; 36; 43].

У 2013 р. Деревінський В.Ф. захистив докторську дисертацію на тему «Громадсько-політична та державна діяльність В'ячеслава Чорновола» [31]. Учений розкриває значення та діяльність В.М. Чорновола в суспільно-політичних процесах України другої половини ХХ ст. Розглядає своє становлення як політика та громадського діяча, особливу увагу приділяє редакційно-видавничій діяльності, участі В. Чорновола у формуванні громадсько-політичних організацій, а також діяльності держави. Так, у довіднику Р. Сушка та І. Ольховського, в цифрах, поданих з поточного архіву Центрального проводу НРУ, рішень Народного Руху та публікацій, описана двадцятирічна історія Народного Руху України.

В. Піпаш у монографії «Народний рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на межі 80-90-х років ХХ століття: закарпатський регіональний аспект» досліджує діяльність НРУ наприкінці 80-х – на початку 90-х років. ХХ ст., окремо розглядає діяльність Закарпатської обласної організації Народного Руху України, яка працювала в руслі багатовікової національно-визвольної боротьби разом із рушіями 14 інших регіонів. Автор провів велику роботу. Займаючи керівну посаду в НРУ, з середини самої організації висвітлює всі процеси, які в ній відбувалися, за допомогою добре розроблених документів успішно висвітлює діяльність Закарпатського Руху. Розкриває державні процеси цього регіону та боротьбу з тоталітаризмом, виступаючи за здобуття українським народом довгоочікуваної незалежності України.

У документах Установчого з'їзду НРУ за перебудову, опублікованих у праці «Три дні вересня 1989 року», містяться матеріали, де вперше публікується стенограма Установчого з'їзду НРУ за перебудову, а також додається список делегатів. Праця цінна тим, що містить додаткові документи, важливі для розгляду постаті присутнього на цьому з'їзді В. Чорновола [48]. Щодо праць, де представлено документи та матеріали НРУ, то можна звернутися до «Провісників свободи, державності та демократії: документи та матеріали. До 20-річчя створення Народного Руху України» [50], що містить відомості про створення та діяльність Народного Руху України, партії та її лідера В. Чорновола, які вели постійну діяльність, спрямовану на вдосконалення громадсько-політичного життя та розбудову державності України у 80-90-х рр. ХХ ст.

З 2002 року в Україні започатковано традицію – проведення «Чорноволовських читань». Народний Рух України, Міжнародний благодійний фонд В'ячеслава Чорновола розпочали цю багаторічну акцію зі збору інформації про народного Героя, вивчення та поширення надбань його державництва, журналістської діяльності.

Першими свої виступи присвятили Б. Горинь, С. Давимука, О. Зінкевич, Л. Танюк, Б. Тарасюк, Г. Удовенко, В. Яременко [35; 45; 7]. У зв'язку з цим Народний Рух України та Міжнародний благодійний фонд В'ячеслава Чорновола проводять, крім читань, науково-практичні конференції на теми, пов'язані з життям і творчістю В.М. Чорновола, публікують свої матеріали у збірниках та журналах. Кожні два роки НРУ проводить Всеукраїнські конференції «Народний Рух України: місце в історії та політиці». Організатори конференції прагнуть постійного вивчення та аналізу діяльності НРУ та намагаються донести до читача особливості діяльності НРУ та її членів, учасників конференції. С. Адамович, Г. Антоненко, В. Барладяну-Берладник, П. Берко, В. Білополий, І. Бубнов, Г. Гончарук [12; 24], розглядали ідеї та діяльність НРУ в напрямку здобуття державної незалежності під кутом чорноволознавства. О. Бурденюк, В. Влялько, Л. Дзіндра, Ю. Діденко [44; 4] та ін. детально аналізували історичну місію державотворення в Україні як самого Народного Руху, так і його голови В. Чорновола, що має неабияке значення для вивчення постаті відомого політика та його діяльності в Народному русі. Водночас громадська діячка, публіцистка, учасниця дисидентського руху та політв'язень 1981–1983 рр. І. Чернявська-Набока розглядає постать В. М. Чорновола у контексті його діяльності в УГС, що не менш важливо. Великий інтерес представляє інша література, зокрема «Будні мордовських таборів», опублікована Чорноволом у співтоваристві з єврейським в'язнем Б. Пенсоном [20].

Це збірник видавничих документів, які в 1974 і 1975 рр. народжувалися у Володимирівській в'язниці і в мордовських і пермських таборах. Книга присвячена подіям ув'язнення В'ячеслава Чорновола та єврейського художника Бориса Пенсона. У плідній співпраці двох талановитих людей побачила світ книга «Будні мордовських таборів». Значну частину колекції складають документи, що належать переважно В.М. Чорноволу, серед них «Вирок В. Чорноволу», «Заява В. Чорновола військовому прокурору», «Лист В. Чорновола до президента Форда». Частина документів перекладена з

російської мови і опублікована на сторінках журналу «Сучасність». Діяльність і творчість В. М. Чорновола дістали значне поширення за рубежем, насамперед у закордонних засобах масової інформації, зокрема, в таких часописах, як «Визвольний шлях», «Сучасність» та багатьох ін.

Так, за нашими наближеними підрахунками, для прикладу, суспільнополітичний, науковий і літературний місячник «Визвольний шлях» Української Інформаційної Служби лише за 1967–1998 рр. опублікував більше тридцяти матеріалів, присвячених В. М. Чорноволу [5].

Крім того, в цьому місячнику нерідко вперше друкувалися і його праці. Згодом у 1991 р. В. Чорновіл і Б. Пенсон опублікують у Києві книгу «Хроніка таборових буднів», у якій окремим фрагментом вміщено матеріали М. Хейфеца «В'ячеслав Чорновіл – зеківський генерал» [33]. Значне місце у історіографії проблеми займають спогади про В. Чорновола Ю. Діденка, М. Кармазіна, А. Климчука, Р. Корогодського, Л. Лук'яненка, В. Мороза, А. Мотошиної, П. Шелеста [21; 30; 2].

У них висвітлюються спогади про політика, його державотворчість в Україні, діяльність, яка впливала на активізацію, прискорений розвиток і вдосконалення українського суспільства. Значним внеском у дослідження державотворчої діяльності НРУ та висвітлення внеску В. Чорновола в діяльність останнього є монографії А. Білоус – «Політичні об'єднання України» (1993) [9], О. Бойка – «Україна 1991–1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього?» (1996). Г. Гончарука «Народний Рух України. Історія» (1997) [20], Ю. Діденка «Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002)» (2006), В. Куйбіди – «Народний Рух України і розбудова модерної української держави» (2005) [22]. У них висвітлено діяльність НРУ під кутом внеску В. Чорновола у боротьбу за державну незалежність. Одеський науковець, Г. Гончарук, присвятив монографію діяльності НРУ, назвавши її «Народний Рух України. Історія». Автор розглядає діяльність крайових та районних організацій НРУ, висвітлює високий професійний рівень політичної

діяльності Народного Руху, виокремлює драматичні моменти його діяльності, розглядаючи в контексті легендарну постать В.М. Чорновола [26].

У 2014 р. вийшла нова монографія Г. Гончарука, що присвячена історії Народного Руху України як громадсько-політичної організації національно-демократичного спрямування [39]. Автор аналізує процес формування тих концепцій і чинників, що посприяли виникненню цієї політичної сили, розкрита роль державотворчих дій Руху, а в контексті роботи розглянута політична діяльність В. Чорновола. Монографія мала велике значення в тому сенсі, що не всі наукові гіпотези автора зазнали підтвердження.

Діяльність, характер і особливості українського національно-демократичного руху висвітлені у монографії О. Бойка «Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку» [35], в якій розглянуто, діяльність національно-демократичного руху в контексті радикальних політичних змін в Україні. М. Степаненко, полковник міліції, якому довелося розслідувати офіційно вбивство В. Чорновола, який був членом Центрального проводу НРУ в 1998–2000 рр., працівником органів внутрішніх справ 1972–1991 рр., з 26 березня 1999 по 24 березня 2005 р. – голова партійної комісії НРУ з розслідування загибелі В. Чорновола, з березня 2005 по лютий 2006 р. працював помічником Міністра внутрішніх справ України і координував розслідування цієї кримінальної справи [52], подав у своєму двотомнику 18 інформацію про загибель В. М. Чорновола, яку йому довелося зібрати і систематизувати у своїй праці.

У монографії відомого київського професора, О. Гараня «Від створення Руху до багатопартійності» [19] проаналізовано процеси виникнення та діяльності НРУ, де в контексті розглядається постать політика. У праці показано зародження НРУ та багатопартійної системи в Україні. Історіографічним доробком для написання дисертаційного дослідження стали статті, присвячені державотворчій діяльності В. Чорновола в становленні його суспільно-політичної думки, серед авторів яких можна назвати:

– Ю. Бліхар,

- С. Давимуку,
- В. Деревінського,
- Ю. Ключковського,
- І. Кривдіну,
- С. Митрофанського,
- Б. Тарасюка,
- В. Яременка [43; 53; 50] та ін.

У 2011 році в Черкасах у бібліотеці імені Лесі Українки відбулася презентація книги київського вченого, доцента В.Ф. Деревінського «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політичного діяча» [24], це була одна з перших таких фундаментальних праць ученого про легендарну постать і державницьку діяльність В. Чорновола.

На презентації книги про журналіста, публіциста, лідера Народного Руху України, борця за незалежність Української держави розповіли сестра В. Чорновола Валентина Чорновіл, яка зазначила, що в монографії В. Деревінського досліджено:

- життєвий шлях і становлення світогляду В'ячеслава Чорновола від шкільних, студентських років до шістдесятництва,
- змістовну і неупинну боротьбу з тоталітарним режимом,
- енергійну працю з утвердження української державності» [24].

У монографії В. Деревінського «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика» розглядається життєвий шлях В. М. Чорновола, в яких умовах формувався світогляд відомого політика, характеризується роль і значення відомої постаті в політичних процесах України 80–90-х років ХХ ст. Йдеться про роки ув'язнення та заслання, діяльність на посаді голови Львівської облради народних депутатів та НРУ, а особливо внесок В. Чорновола у державотворення. У рецензії на монографію В. Деревінського С. Галай наголошує, що необхідно постійно звертати увагу на такі легендарні постаті, як В. Чорновіл, адже українська історія немислима без таких легендарних особистостей. Це необхідно зробити ще й для того, щоб майбутнє покоління

ніколи не забуло тих людей, які все життя боролися за волю і незалежність свого народу [24].

І саме такою жертвовною людиною є В. М. Чорновіл, який ніколи не боявся йти проти панівної системи, жертвуючи своїм життям. С. Галай зазначає, що творчість автора заслуговує на особливу увагу, оскільки це перший такий твір [18]. Влітку 2012 року, світ побачила нова, можна стверджувати, альтернативна, водночас ювілейна монографія Г.С. Побережця та В. П. Шкварца «Чорновіл В'ячеслав Максимович: біографія-хроніка діяльності та творчості» [8].

Незважаючи на схожість тематики, а звідси й першу думку про не тотожність двох останніх книжок, що розглядаються, це різні видання як за змістом і формою викладу матеріалу, так і за його спрямованістю, діапазоном і обсягом джерельної та історіографічної бази, методології, бібліографії, в оформленні наукового апарату.

В основному все зводиться до виступів у ЗМІ, окремих доповідей та статей у наукових збірниках. Не було завершено й видання його творів у десяти томах. Щоправда, наприкінці 2013 року в «Українському історичному журналі» все ж з'явилася, гадаємо, ювілейна стаття, написана у співпраці з доктором історичних наук, професором, членом-кореспондентом НАН України В. М. Даниленком та к.і.н. наук, доцентом Деревінським В.Ф. [23].

У статті ґрунтовно висвітлюється державна діяльність Чорновола в період розквіту його політичної кар'єри, участь у виборчих кампаніях 90-х років. ХХ ст., діяльність у НРУ та Верховній Раді України, де, до речі, він був одним із найактивніших депутатів, що стояв на позиціях незалежності Української держави [33]. Автори розглядають постать політика, підкреслюючи, що він був «між поколіннями борців за свободу» і «серед перших будівничих самостійної держави» [36]. У 2013 р. вийшла друком нова монографія В.Ф. Деревінського «В'ячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець» [13], у якій розглядається суспільно-політична, державницька діяльність відомого політика.

Її автор велику увагу приділив формуванню його громадсько-політичної позиції, громадській діяльності, творчості, періоду заслання та внеску у становлення державності в Україні. В. Деревінський розкриває становлення В. Чорновола як громадського діяча, його редакторську та видавничу діяльність. Автор висвітлює багатогранність особистості Чорновола як організатора, правозахисника та активного громадського діяча, який брав активну участь у перетворенні НРУ на політичну партію.

Співробітники Центрального проводу Народного Руху України підготували та видали працю «В'ячеслав Чорновіл: біографія, статті, цитати», яка містить біографічні відомості, фотографії В. Черновола, уривки з різноманітних його виступів («Про партію», «Про державу» та ін.), а також цитати з творів, доповідей, промов і виступів В. М. Черновола [12]. У 2006 р. за підтримки Народного Руху України створено фільм «Пробудження Кам'яної Держави». Автор сценарію та режисер – В. Онищенко, оператор – А. Даниленко, композитор – І. Забалуєв, пісні у виконанні гурту «Немо». У фільмі знялися народні артисти України С. Романюк та Є. Паперний, заслужена артистка України К. Шафоренко та ін.

Член Національної спілки письменників України, лауреат премії Ватикану та кількох літературних премій М. Холодний, відомий українському читачеві з 60-х років ХХ ст. позаяк свого часу він входив у число тих найпопулярніших авторів українського «Самвидаву», написав поему-реквієм «Чорновіл». Ця праця насичена багатьма асоціаціями з історії боротьби за самостійну Україну, в якій певну роль відіграло й сміливе, високохудожнє слово В. М. Чорновола [10].

Як показав аналіз, В. М. Чорновіл до своєї трагічної смерті зробив багато і прагнув ще більше. Не без того, що він помилявся, виправляв свої підходи і позиції. Але він жив тільки для своєї України, діяв і творив для своєї України, щастя і добра власного народу.

Отже, історіографічна спадщина з цієї проблеми досить помітна. Це, безумовно, сприяє безпосередньому, глибокому та всебічному пізнанню та

висвітленню постаті цієї багатогранної особистості. Сучасне суспільство по-різному ставиться до діяльності та творчості В.М. Чорновола, на це, звичайно, вплинуло радянське виховання, хоча молодь, вихована в демократичній Україні, досі сприймає його як державотворця, який привів Україну до незалежності. Відсутність значних досліджень і солідної роботи останнім часом, ті зрушення у вивченні постаті відомого політика, які почали відбуватися на початку 2000-х років, свідчать про необхідність вивчення та аналізу життєвого шляху В. Чорновола.

Сьогодні суспільство цікавить його діяльність у русі шістдесятників, дисидентство, творча спадщина, політична діяльність у Народному Русі України, тому не лише вітчизняні автори, а й зарубіжні надають цьому значення, вважають постать В. Чорновола як правозахисника своєї Батьківщини. З'являються монографії, в яких всебічно розглядається постать українського політика.

У ході дослідження опрацьовано широкий спектр документів, які мали безпосереднє відношення до теоретичної та практичної діяльності В. Чорновола в суспільно-політичній та державній діяльності, за допомогою яких можна відтворити та проаналізувати передумови його становлення як політика і державного діяча, його основні напрями та результати діяльності.

Висновки до розділу 1

В'ячеслав Чорновіл був одним із провідних діячів шістдесятників, автором знакового самвидаву, засновником підпільного журналу «Український вісник». Вперше потрапив до в'язниці у 1967 році за написання книг, у яких розповідалося про репресії радянського тоталітарного режиму проти представників української інтелігенції у 1965-1966 роках. Після виходу з тюрми на початку 1969 р. продовжував брати активну участь в українському русі.

Новий етап підпільної діяльності В. Черновола викликає неабиякий інтерес дослідників, оскільки йому вдалося реалізувати ряд актуальних і важливих ідей. У сучасній українській історіографії відсутні наукові дослідження, предметом яких було б дослідження діяльності В. Чорновола у 1969-1972 рр. Деякі аспекти його діяльності розглядаються в узагальнюючих працях з історії України чи історії українського руху опору другої половини ХХ ст.

У сучасних умовах Української держави неухильно зростає науковий і суспільний інтерес до різноманітних подій та історичних персонажів, подекуди навіть до тих, що неоднозначно оцінюються в суспільстві. Йдеться, зокрема, про видатних, неординарних, багатогранних, яскравих, харизматичних особистостей, які зробили величезний внесок у боротьбу за відновлення незалежності та розбудову основ державності України.

Серед таких історичних постатей, які невтомно працювали для українського національного відродження, розвитку та становлення української держави помітно підноситься В'ячеслав Максимович Чорновіл – активний борець проти тоталітарного режиму в Радянському Союзі, лідер Народного Руху України, журналіст, публіцист і літературознавець. Незважаючи на те, що про нього говорили і писали, він користувався міцним авторитетом і визнанням серед лідерів національного руху, громадсько-політичних організацій, вражав широким колом інтересів і різнобічною діяльністю. Будучи депутатом

Верховної Ради України I-III скликань, він успішно і добре виконував свою громадську місію.

Сучасне суспільство по-різному ставиться до діяльності та творчості В.М. Чорновола, на це, звичайно, вплинуло радянське виховання, хоча молодь, вихована в демократичній Україні, досі сприймає його як державотворця, який привів Україну до незалежності. Відсутність значних досліджень і солідної роботи останнім часом, ті зрушення у вивченні постаті відомого політика, які почали відбуватися на початку 2000-х років, свідчать про необхідність вивчення та аналізу життєвого шляху В. Чорновола.

Сьогодні суспільство цікавить його діяльність у русі шістдесятників, дисидентство, творча спадщина, політична діяльність у Народному Русі України, тому не лише вітчизняні, а й зарубіжні автори надають цьому значення, вважають постать В. Чорновола як правозахисника своєї Батьківщини. З'являються монографії, в яких всебічно розглядається постать українського політика.

Очевидно, що в цьому контексті багато відомих людей опублікували вже чимало матеріалів, насамперед збірників документів, своїх творів, спогадів тощо.

Проблеми діяльності шістдесятників і дисидентів, у тому числі Чорновола, знайшли широке відображення в книгах і статтях таких українських авторів, як: В. Гаман [17], О. Гарань [18], С. Давимука [22], Б. Захаров [27], Г. Касьянов [29], М. Коцюбинська [31], А. Русначенко [35] та ін.

Чимало цікавого і повчального подано у спогадах про В. М. Чорновола, розповідях колег по засланням та його соратників Ю. Діденка, А. Климчука, Р. Корогодського та ін.

На початку 2000-х років, з'явилися наукові публікації, дисертації з чорноволознавства, частково в контексті Народного Руху: С. Бондаренка, Ю. Діденка, Н. Кіндрачука, І. Кривдіної, С. Овсієнка, М. Тивського, О. Шановської, О. Шипотілової [10; 36; 43].

З 2002 року в Україні започатковано традицію – проведення «Чорноволовських читань». Народний Рух України, Міжнародний благодійний фонд В'ячеслава Чорновола розпочали цю багаторічну акцію зі збору інформації про народного Героя, вивчення та поширення надбань його державництва, журналістської діяльності.

Історіографічним доробком для написання дисертаційного дослідження стали статті, присвячені державотворчій діяльності В. Чорновола в становленні його суспільно-політичної думки, серед авторів яких можна назвати: Ю. Бліхар, С. Давимуку, В. Деревінського, Ю. Ключковського, І. Кривдіну, С. Митрофанського, Б. Тарасюка, В. Яременка [43; 53; 50] та ін.

Отже, у ході дослідження опрацьовано широкий спектр документів, які мали безпосереднє відношення до теоретичної та практичної діяльності В. Чорновола в суспільно-політичній та державній діяльності, за допомогою яких можна відтворити та проаналізувати передумови його становлення як політика і державного діяча, його основні напрями та результати діяльності.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ В. ЧОРНОВОЛА

У часи незалежності дедалі відомішими стають моменти з минулого, зростає інтерес до колишніх дисидентів і шістдесятників, їх внеску в розвиток України. Найбільший інтерес викликають найяскравіші постаті цього часу, а також те, що спонукало їх до дії, самозречення та самопожертви. Серед них вирізняється історична постать В. Чорновола, багатогранна, яскрава, харизматична. Його ексцентричність і зараз викликає, як уже зазначалося, різне чуттєве ставлення – від сприйняття до заперечення. Після трагічної смерті розпочався процес героїзації його постаті, створення розгорнутої біографії.

Відомий правозахисник, політик, журналіст, публіцист і громадський діяч, лауреат Міжнародної журналістської премії ім. Миколи Томаліна (1975), Державної премії України ім. Т. Шевченка (1996) у галузі журналістики та публіцистики, кавалер ордена Ярослава Мудрого V ступеня (1977), Герой України (2000, посмертно) В'ячеслав Чорновіл, засновник національно-визвольного руху шістдесятників в Україні, разом з І. Світличним, О. Дзюбою, А. Горським, Л. Танюком, В. Стусом та іншими представниками творчої молоді став символом української незалежності. Журналістські здібності, організаторські здібності, а найбільше – талант політика, державного діяча – поставили ім'я В'ячеслава Чорновола в ряд видатних діячів національно-визвольної боротьби (додаток А).

В'ячеслав Чорновіл народився 24 грудня 1937 року в селі Єрки (нині Катеринопольського району Черкаської області) в родині сільських учителів Максима та Калини Чорноволів. В'ячеслав виріс на неспокійній Шевченківській землі, в той час, коли сталінські репресії досягли апогею.

В'ячеслав пішов до школи одразу у другий клас (бо вмів читати з чотирьох років). У 1955 році юнак із золотою медаллю закінчив Ольховецьку

середню школу і вступив до Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (спочатку – на філологічний факультет, а з 2 курсу перевівся на факультет журналістики). Вже в університеті він мав неприємності через свої погляди, що було пов'язано з майже річною перервою в навчанні (Додаток Б). У студентські роки В'ячеслав багато писав для газет. Його жанрові інтереси були різноманітні, в будь-якому жанрі помітна тонка іронія і критичний погляд на факти.

У 1960 році Чорновіл закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, отримавши диплом з відзнакою. Під час випускного вечора, на Володимирській гірці, В'ячеслав поклявся, що все життя боротиметься за незалежну соборну Україну.

Дотепер ми знаємо В. Чорновола як політика, борця, політв'язня, але досі не усвідомлюємо його як людину, яка була в круговороті щастя, турбот, бажань. Про формування його поглядів і світогляду відомо мало. Тому слушною залишається думка відомого українського мистецтвознавця Леся Танюка, що ми зараз лише на узбіччі його біографії [23].

В'ячеслав Максимович був людиною, яка, незважаючи на себе і не турбуючись про себе, змогла рішуче наступити на існуючу систему. Він жив у той час, коли потрібно було або підкорятися, або чинити опір, і він обрав шлях до дії. Студентські роки значною мірою вплинули на формування та закріплення світогляду молоді, можливо, в чомусь ще невпевненої в собі. В. М. Чорновіл не просто склав присягу на Володимирській гірці, він зробив це в надії, що зможе зрушити з місця застарілі догми, довести всім, що він здатний на подвиг заради Батьківщини.

Засудження культу особи Сталіна та його згубних наслідків на XX з'їзді КПРС дало змогу зламати стереотипи «вождівства», які, здавалося, назавжди закарбувалися у свідомості суспільства. Певною мірою В.М. Чорновіл був внутрішньо готовий до змін, бо, незважаючи на виховання в радянському дусі, давала про себе знати опозиційність родини до тоталітарної системи [17].

XX з'їзд і розвінчання культу особи стали справжньою революцією в його свідомості. Здається, це був для нього останній удар, після якого він почав радикально переглядати свої ідеї та погляди. «Тоді, мабуть, я, - згадує В.М. Чорновіл, «починав як дисидент» [1]. Тому його одвічне почуття відповідальності та особиста небайдужість поставили В.М. Чорновола в ряди людей, які неминуче стояли на бар'єрі неосталінізму, який бажав поглинути, звести нанівець важкі та непевні демократичні тенденції другої половини 1950-х – початок 1960-х років. Насправді В'ячеслав Чорновіл був громадсько-політичним діячем, наскрізь ідеологізованим.

Він був особистістю зі сформованим системним світоглядом, який активно використовував цей світогляд для виконання своєї функції ідейного орієнтира. Її особливість полягала в тому, що вона формувала світогляд і ідеологію оточуючих. І тому можна стверджувати, що ідеологію Народного Руху України сформував переважно В'ячеслав Чорновіл.

Нагадаємо, що у вересні 1965 р. В.М. Чорновіл серед інших представників української інтелігенції активно протестував проти переслідувань дисидентів, а в 1966 р. взявся за перо, щоб висловити свій погляд на негативні процеси, що набирали обертів в Україні [8]. «У багатьох із нас, – зазначав І. Світличний, – одразу після XX з'їзду було багато наївного, рожевого оптимізму, телячого ентузіазму, було багато ілюзій, побудованих на піску; багатьом здавалося, що всі проблеми народного життя вирішуються одним махом, і нам нічого не залишиться, як урочисто йти до комунізму з високо піднятими прапорами [14].

Проте В.М. Чорновіл відчув, що в народі починають з'являтися надії на зміну суспільного ладу. І 1956 рік довів, що все можна змінити і рухатися вперед. По всій Європі починаються заворушення, збройна агресія, викликана комуністичною дезінформацією, і це швидко обурило європейську громадськість. В епіцентрі подій опинилася молодь, яка навчалася в Київському університеті, а іноземні студенти швидко поширили інформацію. Незабаром події досягли апогею.

Реформи М.С. Хрущова, хоч і не мали абсолютно нового забарвлення, закінченого вигляду, все ж вплинули на суспільство, дещо змінили політику і методи її проведення. Хоча сутність старої людини залишилася, але «косметичний ремонт» призвів лише до зменшення ідеологічного тиску на суспільство. Українська інтелігенція поступово починає виходити за межі існуючих правил і прагне вільного, незалежного самоствердження, тих можливостей, про які досі не могла навіть мріяти. Починає розвивати українську культуру, активізує свою діяльність щодо пробудження національної громадської свідомості в Україні.

Як слушно зауважив Г. Касьянов, українській інтелігенції в 60-х роках ХХ ст. довелося повернутися до проблем, які хвилювали їхніх попередників у 60-х роках ХІХ ст. та на початку ХХ ст.:

- до проблем захисту рідної мови та культури,
- їх популяризації,
- відновлення національної історії,
- етнографії [29].

Причиною цього були заборони, які не дозволяли дізнатися гірку правду, що діялася в державі.

Утиски української культури ще більше стимулювали протидію насильницькій русифікації. Водночас нагадаємо, що в центрі обраної теми дипломної роботи молодого В.М. Чорновола «Публіцистика Бориса Грінченка» була постать Б. Грінченка – письменника, вченого, публіциста, громадського діяча. Усі ці нахили загалом належали самому Чорноволу.

Життя і творчість легендарного донеччанина Б. Грінченка є взірцем для багатьох поколінь, прикладом служіння українській культурі та національній ідеї. Вважаємо, що слова М. Чернявського, які він свого часу сказав про Грінченка, мовляв, «Я більше працював, ніж жив», можна віднести до В.М. Чорновола, який все життя невтомно працював, ні на мить не покладаючи рук і не відходячи від національної ідеї. Як і за життя Б. Грінченка, який починав свою творчість як письменник і громадський діяч наприкінці ХІХ – на

початку ХХ ст., і тоді придушувалися найменші прояви власного бачення дійсності. Тому Б. Грінченко постає як борець за українську національну справу.

Тож В. М. Чорновіл, взявши за основу своїх цілей прагнення Б. Грінченка, сміливо йшов вперед і боровся за українську національну ідею. Однією з центральних проблем було мовне питання. Як за життя Б. Грінченка, так і за життя В. М. Чорновола це питання було однаково актуальним. Становище української мови змусило Б. Грінченка стати на її захист [24].

Зневага до української мови у молодого комсомольського діяча Чорновола викликала опір, викликала почуття національної образи й честі. Відтоді він вирішив спілкуватися виключно українською, навіть на семінарах, які проходили російською, відповідав теж тільки українською [24]. Але він не займав позиції вузьконаціонального ухилу, зберігав толерантне ставлення до представників інших націй. Вже тоді, в університеті в Києві, він займає позицію борця за Батьківщину і свідомо йде до своєї мети, показуючи себе студентом, не байдужим до громадсько-культурної діяльності, що ще раз переконливо свідчить про його наполегливість і цілеспрямованість.

У своїй дисертації, яка згодом переросла в кандидатську, так і не допущену до захисту, В'ячеслав Максимович повністю присвятив себе вивченню спадщини, що залишилася від Б. Грінченка. В. М. Чорновіл так само турбувався про рідне українське слово, як і його попередник Б. Грінченко. Для них рідна мова понад усе. Це був той стрижень, за який вони боролися, адже рідне українське слово належало і мало певну, притаманну лише українському народові, особливість, яка об'єднувала його на довгі роки. Весь час у своїй роботі молодий дослідник доречно використовує цитати, позиції, можна сказати, кумира, наставника, наголошує на тому, що мова є стрижнем нації.

Головним і надзвичайно важливим, практичним змістом життя для Грінченка колись стала боротьба за визволення і розвиток української національної справи. Те саме можна відчутти й знайти в думках, поглядах і вчинках Чорновола. Віддавався він і національній справі, погоджуючись із

Б. Грінченком і наслідуючи його. В.М. Чорновіл ніколи не ставив під сумнів те, що сповідував Б. Грінченко, зокрема, що навчання іноземною мовою не розвиває учнів [31]. А діти – це майбутнє держави. Тому треба розвивати любов до тієї національної святині для кожного народу, якою є мова. Формування національної гідності у молоді має стати запорукою кожного народу. Хоча минули роки, проблема розвитку та збереження української мови залишається актуальною, гострою та болючою для багатьох і досі. Як зазначав у своїй монографії В. Деревінський, важливим є також зміст навчальних дисциплін, який має відповідати національній освітній системі народу [23].

Поглядами, напрямками діяльності, а в чомусь і долею В.М. Чорновіл був схожий на Б. Грінченка, і тому, гадаємо, вибір теми й цієї близької йому за духом людини не є випадковим. Він, як ніхто інший, мав вирішальний вплив на формування та світогляд такої історичної особистості, як В'ячеслав Максимович Чорновіл. Зазвичай із плином часу та зміною реальних обставин спостерігалися зміни у свідомості та поглядах В. Чорновола. Звичайно, вони були спричинені як подіями, так і особистими спостереженнями. Він постає перед нами цілісною натурою, людиною шістдесятих років минулого століття з новими, прогресивнішими поглядами і бажаннями змінити суспільство, у боротьбі за його національне визволення, зокрема, через державотворення.

Висновки до розділу 2

У часи незалежності дедалі відомішими стають моменти з минулого, зростає інтерес до колишніх дисидентів і шістдесятників, їх внеску в розвиток України. Найбільший інтерес викликають найяскравіші постаті цього часу, а також те, що спонукало їх до дії, самозречення та самопожертви. Серед них істотно вирізняється історична постать В. Чорновола, багатогранна, яскрава, харизматична. Його ексцентричність і зараз викликає, як уже зазначалося, різне чуттєве ставлення – від сприйняття до заперечення. Після трагічної смерті розпочався процес героїзації його постаті, створення розгорнутої біографії.

В. М. Чорновіл, взявши за основу своїх цілей, прагнення Б. Грінченка, сміливо йшов вперед і боровся за українську національну ідею. Однією з центральних проблем було мовне питання. Як за життя Б. Грінченка, так і за життя В. М. Чорновола це питання було однаково актуальним. Становище української мови змусило Б. Грінченка стати на її захист.

Головним і надзвичайно важливим, практичним змістом життя для Грінченка колись стала боротьба за визволення і розвиток української національної справи. Те саме можна відчутти й знайти в думках, поглядах і вчинках Чорновола. Віддавався він і національній справі, погоджуючись із Б. Грінченком і наслідуючи його. В.М. Чорновіл ніколи не ставив під сумнів те, що сповідував Б. Грінченко, зокрема, що навчання іноземною мовою не розвиває учнів.

Поглядами, напрямками діяльності, а в чомусь і долею В.М. Чорновіл був схожий на Б. Грінченка, і тому, гадаємо, вибір теми й цієї близької йому за духом людини не є випадковим. Він, як ніхто інший, мав вирішальний вплив на формування та світогляд такої історичної особистості, як В'ячеслав Максимович Чорновіл.

Зазвичай із плином часу та зміною реальних обставин спостерігалися зміни у свідомості та поглядах В. Чорновола. Звичайно, вони були спричинені

як подіями, так і особистими спостереженнями. Він постає перед нами цілісною натурою, людиною шістдесятих років минулого століття з новими, прогресивнішими поглядами і бажаннями змінити суспільство, у боротьбі за його національне визволення, зокрема, через державотворення.

РОЗДІЛ 3

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

В. ЧОРНОВОЛА

В'ячеслав Чорновіл був одним із провідних діячів шістдесятництва, автором знакових самвидавних матеріалів, засновником підпільного журналу «Український вісник». Вперше він потрапив у тюрму у 1967 році за написання книг, у яких розповідалося про репресії радянського тоталітарного режиму проти представників української інтелігенції у 1965-1966 роках. Вийшовши з ув'язнення на початку 1969 р., він продовжував активну участь в українському русі. Новий етап підпільної діяльності В. Чорновола становить значний інтерес для дослідників, оскільки йому вдалося реалізувати ряд актуальних і важливих ідей. У сучасній українській історіографії відсутні наукові дослідження, предметом яких було б дослідження діяльності В. Чорновола у 1969-1972 рр. Окремі аспекти його діяльності розглядаються в узагальнюючих працях з історії України [28] або з історії українського руху опору другої половини ХХ століття [34].

Вийшовши з ув'язнення, на волі, у так званій «великій зоні», В. Чорновіл застав суспільно-політичну ситуацію, відмінну від тієї, що була в 1967 р. Суспільство було стривожено і придушено грубими діями радянської влади. режим у Чехословаччині; влада, щоб не допустити повторення «Празької весни» в СРСР, вдалася до посилення репресивного тиску, насамперед в ідеологічній сфері.

В Україні розпочато чергову «ждановщину», спрямовану на встановлення тотального контролю над усією інтелектуальною творчістю. З того часу майже повністю перекрито всі канали легального оприлюднення творів, які могли викликати невдоволення ідеологічних кураторів. За наполяганням МЗС УРСР та відповідних партійних органів було розпочато видання для жителів України та за кордоном книжок і брошур про т. зв. «перемогу ленінської національної

політики в Україні», «розвиток української національної культури», «економічний і соціальний розвиток УРСР» [24, с. 28].

Ідеологічний наступ відбувався одночасно з посиленням атмосфери нетерпимості до інакомислення в суспільстві, посиленням адміністративного переслідування тих, хто намагався проявити свою громадську активність. Нова ситуація, несприятлива для громадської активності, змінила психологічний клімат серед дисидентів, навіть серед найвищої влади. Деякі з них пропонували згортати самвидав, не орієнтуватися на національні вимоги, «захищати людей», перекладати тощо, бо, мовляв, треба дочекатися початку реакції [27]. За словами Л. Танюка, «на початку 1969 року люди почали шукати вагомі причини своєї неучасті, шукати психологічні підстави; бо вони ще хочуть поважати себе понад усе» [21, с. 264].

З таким підходом принципово не погоджувався В. Чорновіл, який, незважаючи на наступ влади, продовжував активну діяльність і підштовхував інших. Працював як легально, так і таємно. Підтримував і розширював зв'язки з опозиційно налаштованими людьми з різних регіонів України, виїжджав для встановлення зв'язків з дисидентами з інших республік. Його житло стало справжнім політичним клубом, де сформувалася нова формація непримиренних борців українського руху опору. При цьому він допомагав вирішувати різноманітні проблеми своїх друзів і знайомих.

Він роздавав те, що мав, не надаючи значення тому, що йому самому не було, що одягнути відповідно до погоди. З середини 1960-х рр. В. Чорновіл брав участь у зборі коштів на потреби політв'язнів. Протягом 1969-1970 рр. зібрав серед львів'ян близько 1800 карбованців на квартиру В. Мороза, знайшов кімнату для А. Заливахи, звільненого з ув'язнення тощо [13, с. 118].

Влада вживала заходів, спрямованих на ускладнення умов життя та діяльності В. Чорновола. Після звільнення з місць позбавлення волі півроку намагався влаштуватися на роботу за фахом, написав голові Львівського облвиконкому заяву про те, що йому навмисно перешкоджають у

працевлаштуванні та просив вирішити це питання. Проте йому було відмовлено в усіх установах, а відповіді з облвиконкому не було [14, с. 220].

У зв'язку з цим він був змушений влаштуватися на низькооплачувану посаду гідрометеорологічного спостерігача на високогірній метеостанції в Закарпатській області, за 200 км від Львова.

Щоб дискредитувати В. Чорновола серед громадськості, викликати недовіру людей і внести непорозуміння між активними діячами-шістдесятниками, влада вдалася до дезінформації. Навесні 1969 р. з'явилися анонімні матеріали, оформлені у формі самвидавних листів, які містили неправдиву інформацію про В. Чорновола, І. Дзюби та І. Світличного [21, с. 273]. У травні 1969 р. газета «Український вісник» опублікувала замітку Д. Віра, в якій, всупереч загальновідомим фактам, зазначалося, що В. Чорновіл на суді 15 листопада 1967 р. визнав себе винним у наклепницькій діяльності та розкаявся [14, с. 267].

Були спроби порушити ще одну кримінальну справу проти В. Чорновола. Протистояння та дискредитація з боку влади суттєвого впливу на діяльність В. Чорновола не мали. Він навчився долати різні несподіванки, які влаштовував режим, а прихильники і побратими, хоч і не завжди поділяли його ідеї та підтримували дії, були в ньому впевнені, що він не підведе, не відступить. Великою неприємністю для В. Чорновола стало розлучення з дружиною Оленою Антоною, спричинене не без втручання КДБ.

Душевні страждання вносили певну плутанину в його життя і творчість, але завдяки наполегливій праці йому вдалося подолати біль. Робота нормалізувала його здоров'я, більше того, він знайшов людину, яка стала йому дружиною і помічником на все життя. Наприкінці 1960-х років В. Чорновіл почав видавати нелегальний журнал «Український вісник», у якому висвітлював важливі питання руху опору (Додаток Д). Вихід «Вісника» став неординарною подією в розвитку українського руху опору, свідченням його переходу на новий організаційний рівень. Заяви, скарги, пропозиції, на які ніхто

не відповідав і не реагував, були змінені журналістськими та інформаційними виданнями, такими як «Український вісник».

Заснування журналу стурбувало владу, почалися пошуки його видавців. Найімовірнішим ініціатором з точки зору силовиків міг бути В. Чорновіл, оскільки він мав високий рівень журналістської підготовки. Тому В'ячеслава звільнили з роботи на метеостанції, оскільки простежити за його діяльністю там було практично неможливо [11]. Як наслідок, він знову був безробітним протягом шести місяців і мусив працювати на різних роботах неповний робочий день. Зокрема, влітку 1970 р. працював копачем в археологічній експедиції в м. Білгород-Дністровськ Одеської області, здійснив лінгвістичну ревізію своєї кандидатської [12, с. 228].

В умовах психологічного тиску, переслідувань та адміністративних репресій В. Чорновіл не допускав компромісів із совістю. Для нього прикладом політичної послідовності та моральної стійкості був Антоненко-Давидович, який власним прикладом показав, що можна і потрібно жити інакше – чесніше, сміливіше. В'ячеслав Чорновіл особливо поважав тих, хто мав ці риси, і негативно сприймав покаєнні заяви учасників руху опору; особливо важко йому було, коли це робили ті, з ким його поєднувала багаторічна спільна діяльність.

Більш ніж критично поставився до заяви І. Дзюби, опублікованої в «Літературній Україні» 6 січня 1970 р., у якій він відмежовувався від закордонних видань і «українського буржуазного націоналізму», засуджував «провокаційний галас» навколо його імені. Хоча В. Чорновіл не прийняв рішучу промову В. Мороза із засудженням І. Дзюби в статті «Серед снігів», він вважав, що не варто осуду самозахист і збереження досягнень минулого шляхом компромісів, «але ті, хто вижив, не схилившись, мають велику цінність» [19, с. 474]. Багато шістдесятників поставилися до заяви І. Дзюби так само, як і В. Чорновіл, а деякі з них, у тому числі деякі провідні діячі руху опору, сприйняли цю заяву стримано. Незважаючи на заяву І. Дзюби,

В.Чорновіл сподівався, що той подолає тиск влади і якнайшвидше вживе заходів, які «хоч якось нейтралізують недобрий вплив заяви».

Після виходу в світ підготовленої у відділі пропаганди і агітації ЦК КПУ книжки «Що і як захищає І. Дзюба», в якій, так би мовити, «націоналістичні збочення І. Дзюби» в книжці «Інтернаціоналізм чи русифікація» були викриті [24, с. 18], хоча фактично заперечувався факт русифікації України, В. Чорновіл перейшов до спростування цього опусу [24, с. 756].

Тоді як на початку 1970 р. апарат ЦК КП України відзначав певний позитив від виходу книжки, яка стала «несподіванкою для українських буржуазних націоналістів», які не дали їй ґрунтовної оцінки [25, с. 5-6], В. Чорновіл у березні 1970 р. опублікував працю «Як захисник Богдан Стенчук (66 запитань і зауважень до «інтернаціоналіста»)». У ній він викривав методи несправедливої та нечесної критики людей, які не бажали називати власного імені, прикриваючись псевдонімом Б. Стенчук.

Важлива полемічна стаття В. Чорновола, який обстоював автентичність тверджень, наведених І. Дзюбою в праці «Інтернаціоналізм і русифікація?», уряд розцінював як антирадянський документ. Відповідно, стаття стала одним із епізодів обвинувачення у черговій кримінальній справі В. Чорновола. Багато хто відгукнувся про це схвально, зокрема І. Дзюба [14, с. 200].

У 1970 р. В. Чорновіл став співорганізатором кампанії протесту, спрямованої на захист арештованого цього року В. Мороза. Поки І. Світличний шукав адвоката для В. Мороза, В. Чорновіл зібрав необхідні кошти для оплати його роботи та ініціював написання листів протесту до влади. Зі скаргою на несправедливе і незаконне розслідування і суд над В. Морозом до органів влади та юстиції було направлено не менше 30-40 індивідуальних телеграм і заяв протесту.

Інформація про засудження В. Мороза в листопаді 1970 р. до 14 років ув'язнення та акції протесту швидко потрапила за кордон, поширилася там через ЗМІ. Незабаром у впливовій газеті The Times була опублікована стаття, в

якій зазначалося, що В. Чорновіл разом з І. Дзюбою та Б. Антоненком-Давидовичем відмовилися давати свідчення на суді [10].

Заходи, організовані за участю В. Чорновола, викликали численні протести за кордоном і створення Комітету захисту В. Мороза в Канаді. Влада проігнорувала листи та звернення громадян щодо безпідставного засудження В. Мороза, але почала переслідувати учасників петиційної кампанії. Після візиту в листопаді 1970 р. офіцера КДБ до дирекції станції Скнилів, де працював В. Чорновіл, він почав зазнавати різноманітних дрібних знущань [14, с. 265].

Були т. зв. підготовлені КДБ самвидавні матеріали проти І. Світличного та В. Чорновола, в одному з яких останній був представлений як завербований агент КДБ [21, с. 15]. У березні 1971 р. П. Шелест за пропозицією голови КДБ УРСР В. Нікітченка дав згоду на публікацію в пресі повідомлення про справу В. Мороза з метою компрометації І. Дзюби, Б. Антоненка-Давидовича та В. Чорновола. Відповідно, 14 серпня 1971 р. газета «Радянська освіта» опублікувала статтю Ю. Радченка «Апостол і його штандарти», в якій неправдиво повідомлялося, що звинувачення В. Мороза у вчиненні злочину підтверджено свідками, зокрема І. Дзюбою, Б. Антоненко-Давидовичем та В. Чорноволом.

На прохання МЗС УРСР надати інформацію про справу В. Мороза закордонним представництвом УРСР, за дорученням П. Шелеста, відділи інформації та зовнішніх зв'язків, пропаганди та агітації. а також органи управління ЦК КП(б)У спільно з КДБ, Верховним Судом УРСР і Прокуратурою УРСР підготували необхідні матеріали. Зокрема, до дипломатичного представництва була надіслана довідка про В. Мороза, в якій також повторювалися неправдиві відомості про причетність до його засудження І. Дзюби, Б. Антоненка-Давидовича та В. Чорновола [26, с. 94].

У вересні 1971 р. В. Чорновіл надіслав до редакції газети «Радянська освіта» листа з проханням опублікувати спростування щодо спотворення фактів, викладених у статті Я. Радченко [14, с. 222]. Через кілька днів

В. Чорновіл разом із Б. Антоненком-Давидовичем та І. Дзюбою звернулися до редакції цієї ж газети та до ЦК Компартії України з листом, у якому спростовували викладену неправдиву інформацію у статті Я. Радченко. На жоден лист не було відповіді. Дедалі гострішого характеру набували політичні репресії, особливо посилені після чехословацьких подій. В. Чорновіл брав участь у проголошенні Української Гельсінської спілки на мітингу у Львові біля пам'ятника Франкові 7 липня 1988 р. (Додаток Е).

З 1967 по червень 1971 року за антирадянську агітацію і пропаганду притягнуто до кримінальної відповідальності 87 осіб, до психіатричних лікарень спеціального типу госпіталізовано 21 особу за агітацію і 47 за «наклеп». Крім того, 64 особи, які поширювали документи антирадянського змісту, та 117 осіб, які допускали «наклеп» на радянську дійсність, без рішення суду та розслідування були направлені до психіатричної лікарні. Понад 6 тис. осіб було піддано «профілактиці» [26, с. 75-81]. Загалом на «профілактичному лікуванні» в СРСР за цей період було піддано 13602 особи [20, с. 157].

У середині 1971 року в Україні поширилася інформація про ймовірність нових масових арештів. Новина не була безпідставною, адже 28 червня 1971 року ЦК КПРС прийняв таємну постанову «Про заходи протидії незаконному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів», яку тиражував ЦК КПРС Комуністичної партії України. У липні 1971 року слідчі КДБ порушили кримінальну справу за фактом видання «Українського вісника» [32].

Передбачаючи можливий арешт і дискредитацію імені під час ув'язнення, В. Чорновіл у липні 1971 р. написав звернення до Комітету з прав людини ООН та української і зарубіжної громадськості. У зверненні він окреслив свою поведінку у разі арешту, зазначив, що ніколи не визнає себе винним і не покається, не братиме участь у слідстві, а якщо обставини змушуватимуть це робити, то не даватиме жодних свідчень щодо інших осіб; закритий суд бойкотуватиме; вимагатиме відбування покарання в межах України. Крім того, він наголошував, що в разі його незаконного арешту він відмовиться від

радянського громадянства і вимагатиме зміни громадянства на громадянство іншої країни (умовно Югославії, Швейцарії, Швеції чи Канади) [16].

Через півроку після написання документа В. Чорновіл потрапив у в'язницю і дотримувався написаного. Звернення було яскравим підтвердженням твердості його ідейних переконань, незламності духу, відмови відступати від боротьби з режимом заради фізичного самозбереження. Це також засвідчило, що напередодні чергового тривалого ув'язнення він був уже сформованим борцем з режимом, готовим долати незручності заради досягнення своєї мети – утвердження незалежності України. Під впливом утисків і переслідувань з боку влади багато дисидентів відмовилися від відкритих протестів, особливо від написання петицій, обмежившись пасивним обговоренням повернення рецидивів сталінізму.

Надалі лише невелика частина підписантів заяв не захотіла прощатися з внутрішньою свободою, набутою у відкритих публічних виступах. Серед таких був В. Чорновіл, який у серпні 1971 р. звернувся чи не з останньою заявою до:

- Голови Президії Верховної Ради УРСР А. Ляшка,
- секретаря ЦК Компартії України Ф. Овчаренка
- та заст. Голова Ради Міністрів УРСР П. Тронько про знищення стрілецького кладовища у Львові [15].

Від ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР не було жодної відповіді, а з Президії Верховної Ради УРСР лише повідомили, що звернення направлено на розгляд до голови Львівського облвиконкому Телешевського (на якого скаржився). На думку В. Чорновола, тодішню нестабільну ситуацію певний час можна було успішно використовувати, але деякі лідери руху почали шукати привід і виправдання зневірі та моральній втомі. У листі до В. Мороза, порівнюючи суспільно-політичну ситуацію в Україні з Емським указом 1876 р., що послідував у Російській імперії, В. Чорновіл помічає халтурність процесу.

На початку реакції була характерна тенденція самозбереження на майбутнє, відступ від справ, що становили небезпеку; намагання «не форсувати», як це роблять деякі дурні уми, бо самі йдуть куди треба; відмова

від «політики», тому що необхідно виробляти високі духовні цінності в науці, літературі, мистецтві і дивувати ними світ. «І внаслідок цих цінностей вони виробляли значно менше, ніж тоді, коли були «політизовані», резюмував В. Чорновіл [19, с. 488-489]. Починаючи з 1969 р. позиція Чорноволова про активну діяльність без ентузіазму сприймалася київськими лідерами руху опору, а в 1971 р. він чітко відчув усунення частини своїх київських соратників.

Зважаючи на це, восени 1971 р. на квартирі В. Стуса в Києві з ініціативи В. Чорновола відбулася зустріч із провідними діячами столичного руху – І. Світличним, І. Дзюбою та Є. Сверстюком. В. Чорновіл залишився задоволений результатом розмови, вважаючи, що начебто успішно вирішив низку питань. Проте не всі його колеги погодилися активізувати громадську діяльність. У грудні 1971 – січні 1972 рр. В. Чорновіл ініціював і створив Громадський комітет захисту Ніни Строкатої, яка була заарештована 8 грудня 1971 р. в Одесі. За два дні до арешту він встиг надіслати заяву до прокуратури Одеси про створення Комітету. 12 січня 1972 р. В. Чорновола разом з іншими представниками українського руху опору було заарештовано (додаток В). Про його арешт швидко повідомили іноземні ЗМІ [8; 9].

В. Чорновіл виділив два типи націоналізму – жертвний і кар'єрний, а саме поняття «націоналіст» трактував так: «він патріот своєї Батьківщини. Це людина, яка понад усе любить свою Батьківщину, нашу Україну, яка понад усе бажає їй добра» [13, с. 303]. У 80-х роках кардинально змінилися погляди В. Чорновола на національне питання. До цього він вважав можливим змінити національну політику радянської влади шляхом повернення її до ленінських норм і принципів.

У ці роки він почав пропагувати і відстоювати ідею природного права кожної нації на широке самовизначення. Опозиційні настрої та репресії, вважав він, були результатом невирішеності національного питання. Ідея соборності та соборності, на його думку, є однією з найсильніших в українському народі. Свого часу він ще сподівався на раціоналізм і конструктивізм представників держави. Народження єдиної соборної української нації, зазначав В'ячеслав

Максимович, «було б значно активнішим, якби українська мрія стала мрією нинішніх державних лідерів» [8, с. 49-52].

Сподівання, що вище керівництво прийме ідеологію української держави, не виправдалися. Наприкінці 1980-х років В. Чорновіл виступив з ідеєю федеративної України як протиположності імперському централізму. Майбутню федеративну державу він уявляв як «об'єднання земель, що склалися історично і несуть у собі природно-кліматичні, культурно-етнографічні, мовно-діалектні, побутово-господарські та інші відмінності, створюючи неповторне, різноманітне обличчя єдиного народу» [14].

З часом під впливом бурхливих політичних подій і політичної практики федералістська ідея В. Чорновола зазнала значних коректив. Він не відмовився від нього, але наголосив, що його реалізація стане можливою лише після побудови в країні сильної національної держави. У програмному документі «Україна: шлях до свободи», в основних засадах програми кандидата на пост Президента України В. Чорновола були відсутні терміни «федералізм», «федеральний».

Пізніше В. Чорновіл все частіше починає вживати терміни «регіональне самоврядування», «місцеве самоврядування». «На мій погляд, федеральний устрій, зазначав В'ячеслав Максимович, це широке місцеве самоврядування» [15]. Таким чином, погляди В. Чорновола на політичний устрій України трансформувалися від ідеї її федералізації до необхідності децентралізації та забезпечення реального місцевого самоврядування при збереженні унітарного устрою держави. В організаційній єдності В. Чорновіл розглядав прагнення України до незалежності та прагнення України до Європи. Він вважав, що тільки там молода держава може знайти опору для відродження та захист від зовнішніх і внутрішніх загроз. Така загроза існує в державі з часів її незалежності. Проти єдності України та Європи виступали комуністи, соціалісти тощо.

В. Чорновіл не погоджувався з діями влади, пояснюючи це тим, що українська влада не має патріотизму, а отже й української ідеї [13, с. 74].

Отже, погляди В.М. Чорновола з часом його становлення на шлях державотворення зазнали трансформацій. Виріс у комуністичному суспільстві, він став демократом. Його життєвою позицією було знищення тоталітарного режиму в СРСР і побудова демократичної, соборної, української держави. Він був прихильником державної незалежності України, плекав цю ідею все життя і зумів втілити її в життя.

В. Чорновіл розвивав, відстоював і пропагував ідеї економічної децентралізації, духовного відродження української нації, піднесення української культури, відновлення історичної пам'яті та традицій. Як голова Народного Руху України він сприяв ухваленню важливих документів, які заклали основу незалежності України. Усвідомивши мету свого життя, він продовжив відстоювати свою ідею – демократичну країну. В. Чорновіл прагнув розбудови Української держави, намагався підняти її розвиток на рівень сусідніх держав: Чехії, Литви та ін., які побудували розвинену ринкову економіку та досягли високого рівня соціальної захищеності населення. Він теоретично обґрунтував необхідність і закономірність входження України в сім'ю європейських народів.

В'ячеслав Чорновіл, як і інші шістдесятники, відстоюючи право на національне самовизначення, вільний розвиток культури свого народу, особистості, боровся з радянською тоталітарною системою лише словом, власною позицією. Завдяки його організаторській роботі відбулася консолідація лідерів руху опору, відновилися виступи проти репресій влади. «Український вісник» Чорновола став інформаційним голосом руху, який порушив монополію режиму на інформацію про події в Україні. Чорновіл також розпочав створення першої української правозахисної організації, яка засвідчила організаційне становлення руху опору. Слід зазначити, що не всі провідні діячі руху підтримали позицію Чорновола щодо активної діяльності, але багато хто разом з ним продовжував боротьбу за повалення тоталітарного режиму.

Висновки до розділу 3

В сучасних умовах, у процесі становлення держави Україна, актуальним залишається дослідження самої держави. Активні дії цього періоду відносяться до кін. 50-80-тих років ХХ ст. і пов'язані з відомою історичною постаттю того часу В'ячеславом Максимовичем Чорноволом. Саме він у процесі розвитку політичного та економічного розвитку України своєю активною державницькою позицією призвів до демократичних змін у державі. На перший погляд здається, що людина упереджена насамперед матеріальними потребами і її система цінностей зосереджена саме в межах споживацької ідеології, але це лише на перший погляд. Адже навіть той же матеріальний світ формується вірою, цінностями і мисленням людини. Постать В. М. Чорновола є визначальною не лише в історії України, а й у формуванні генерації ідей розвитку суспільства. Це були ідеї, які навіть його прихильники сприймали неоднозначно. І якби В.М. Чорновола свого часу обрали президентом, то, на думку багатьох, він міг би повести Україну радикально позитивніше, ніж наші колишні керівники країни.

В. Чорновіл розвивав, відстоював і пропагував ідеї економічної децентралізації, духовного відродження української нації, піднесення української культури, відновлення історичної пам'яті та традицій. Як голова Народного Руху України він сприяв ухваленню важливих документів, які заклали основу незалежності України. Усвідомивши мету свого життя, він продовжив відстоювати свою ідею – демократичну країну. В. Чорновіл прагнув розбудови Української держави, намагався підняти її розвиток на рівень сусідніх держав: Чехії, Литви та ін., які побудували розвинену ринкову економіку та досягли високого рівня соціальної захищеності населення. Він теоретично обгрунтував необхідність і закономірність входження України в сім'ю європейських народів.

В'ячеслав Чорновіл, як і інші шістдесятники, відстоюючи право на національне самовизначення, вільний розвиток культури свого народу, особистості, боровся з радянською тоталітарною системою лише словом, власною позицією. Завдяки його організаторській роботі відбулася консолідація лідерів руху опору, відновилися виступи проти репресій влади. «Український вісник» Чорновола став інформаційним голосом руху, який порушив монополію режиму на інформацію про події в Україні. Чорновіл також розпочав створення першої української правозахисної організації, яка засвідчила організаційне становлення руху опору. Слід зазначити, що не всі провідні діячі руху підтримали позицію Чорновола щодо активної діяльності, але багато хто разом з ним продовжував боротьбу за повалення тоталітарного режиму.

Отже, погляди В.М. Чорновола з часом його становлення на шлях державотворення зазнали трансформацій. Виріс у комуністичному суспільстві, він став демократом. Його життєвою позицією було знищення тоталітарного режиму в СРСР і побудова демократичної, соборної, української держави. Він був прихильником державної незалежності України, плекав цю ідею все життя і зумів втілити її в життя.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ І ПОЗАШКІЛЬНІЙ ОСВІТИ

У сучасних умовах українського державотворення невпинно зростає науковий та суспільний інтерес до різноманітних подій і історичних персонажів, подекуди і до тих, що неоднозначно наразі оцінюються в суспільстві. Серед таких історичних постатей, що невтомно працювали на українське національне відродження, розбудову і становлення Української держави, помітною є постать В'ячеслава Чорновола - активного борця з тоталітарним режимом, лідера Народного Руху України, журналіста, публіциста і літературознавця.

Висвітлення діяльності та творчості В.М. Чорновола на уроках історії України має неабияку наукову цінність, пізнавально-виховне та практичне значення для багатьох поколінь українського народу. Варто зазначити, що вивчення в школі історичних діячів та їх діяльності сприяє формуванню у молодого покоління мотивації спрямованої на цілісне позитивне бачення, формування світосприйняття молодих людей, які прагнуть жити в демократичному та ліберальному суспільстві.

Захоплення молодих людей видатними політичними особистостями, громадським діячами, кумирами можна пояснити тим, що через призму їхнього життя можна краще зрозуміти умови та обставини того історичного періоду, коли вони діяли, спонукає замислитися над значимістю влади, місцем можновладців і простих людей в оточуючому світі, над їхніми обов'язками, ступенем особистої свободи.

Ознайомлення учнями з відомою історичною постаттю України В.Чорноволом допоможе зрозуміти причини, через котрі його діяльність не привела до здійснення його мрій та планів щодо розбудови нашої майбутньої

держави.

У наш час без вивчення особистостей відомих людей вивчення та пізнання історії не може бути повним із кількох причин:

1) Кожен індивід – є не тільки особистістю як такою, але і представником інтересів тієї чи іншої соціальної групи. Тому передусім людина цікава своєю діяльністю.

2) Більшість осіб не були прихильниками якоїсь однієї концепції, а змінювали свої погляди під впливом інших особистостей, реалій життя тощо. Саме це допомагає зрозуміти і відчувати особливості епохи.

3) Засоби масової інформації, художні праці, наукові доробки іноді дають такі різні оцінки історичної особи, що її нелегко сприймати. Така різна інтерпретація – ознака зміни епох.

4) Молоде покоління часто вибирає собі кумирів, не беручи до уваги детальне аналізування їхніх поглядів, праць, діяльності. Отже, розважливе вивчення та аналізування історичного діяча посприяє більш детальному вивченню історії [68].

Для рівноцінного використання вивчення історичних осіб на уроках історії України слід виділити певний термінологічний апарат, для їх чіткого розмежування. Зокрема, виокремимо наступні поняття: історичний портрет, політичний портрет, історична особа. Пропонуємо наступні визначення:

– Історичний портрет – характеристика особистості виходячи із основних біографічних даних та світосприйняття;

– Політичний портрет – характеристика особи в контексті світогляду, основних етапів життя;

– Історична особа – особистість із вираженою унікальністю, яка після себе залишила відбиток в історії [66].

Щоб різносторонньо дати характеристику історичній особі учням потрібно:

– виділити важливі дані її біографії;

– відстежити процес становлення індивідуальності у визначеному

соціально-історичному середовищі;

- підмітити певні історичні умови, що виконали важливу роль у формуванні поглядів, якостей особи;
- простежити залучення історичної особи в суспільно-громадському житті;
- розкрити, інтереси якої соціальної верстви, класу, політичної сили відстоювала історична особа в своїй діяльності;
- віднайти морально-психологічні якості історичної особи;
- з'ясувати, яку роль відігравала особистість у певній сфері життя соціуму [67].

Варто відзначити, що індивідуальність є складною, багатошаровою структурою, яка складається з великої кількості підструктур, які є взаємопов'язаними та залежними, взаємодіють, визначають і навіть доповнюють одна одну. Умовно всі риси особистості можуть бути класифіковані за чотирма характеристиками. Рівень темпераменту визначається спадковістю; рівень особливостей психічних процесів-як спадковістю, так і певною мірою суспільним середовищем; рівень особистого досвіду і рівень спрямованості індивідуально-соціальним оточенням [64].

Відповідно до програми з історії України тематика опозиційного руху другої половини ХХ століття вивчається в контексті подій новітньої історії, тобто в 5 та 11 класах. Враховуючі вікові характеристики учнів, бажано, щоб матеріали підручників, розповіді вчителя про В'ячеслава Чорновола доповнювалися історичними джерелами. При плануванні роботи з учнями, насамперед потрібно розвивати в них навички працювати самостійно. Учні повинні навчитись аналізувати й підсумовувати історичний матеріал, визначати зміст, привід, причини, значення історичних подій, могли самостійно працювати із багатоманітними джерелами інформації, готувати виступи та презентувати їх перед своїми однокласниками.

Під час уроків необхідно залучати документи, фотографії чи ілюстрації, мультимедійні презентації, фільми чи відео. Високий потенціал для

патріотичного виховання матимуть уроки-екскурсії в залах краєзнавчих музеїв та музеїв національно-визвольної боротьби, де розгорнуто експозиції, що розкривають хід української національно-визвольної боротьби.

Цікавими для школярів будуть:

- уроки-покази,
- уроки-диспути,
- уроки історико-мистецького дослідження тощо.

Необхідно комплексно відкрити учням основні сфери діяльності В'ячеслава Чорновола, зокрема громадсько-політичної.

Наприклад, **В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ЛИЦАР НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ** (див. додаток Є).

Урок-історичний портрет. 11 клас

Мета уроку. Ознайомити учнів з біографією В.Чорновола, допомогти усвідомити його місце та роль в історії України; розвивати вміння школярів аналізувати почуте, створювати власні висловлювання, систематизувати інформацію; формувати національну свідомість, виховувати почуття гордості за справжніх синів України, усвідомлення важливості жертвовної любові та цілеспрямованості для утвердження людини на землі.

Тип уроку. Урок засвоєння нових знань, формування умінь і навичок.

Обладнання. Портрет В. Чорновола, фотовиставки «Він був пророком у своїй Вітчизні», «Щоденник українського лідера» (див. Додаток Ж).

Основні поняття й терміни:

- лідер,
- пророк,
- лицар,
- ідеал,
- Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ),
- Українська Гельсінська спілка (УГС),
- Народний Рух України (НРУ),

- засоби масової інформації (ЗМІ). Епіграф.

Проблемне питання. Чи згодні ви з думкою В. Чорновола, що його життя не пройшло марно?

Завдяки таким урокам можна навчити учнів:

- здобувати інформацію з наявних джерел та творчо з нею працювати,
- вмінню вживатися в різні ролі,
- вирішувати поставлені завдання у великих та малих групах,
- налагоджувати взаємні контакти з усіма учасниками,
- відповідно приймати рішення,
- домовлятися,
- діяти та співпереживати з головним персонажем.

Під час роботи всі учні по черзі виступають у двох основних ролях:

- доповідача
- та слухача.

Виховна: на основі характеристики головного персонажа виховати творчу, культурну, уважну, чуйну особистість, яка вміє орієнтуватися у непересічних життєвих ситуаціях, налагоджувати стосунки, таким чином формувати громадянську позицію.

Розвивальна:

- розвивати комунікативні навички,
- уяву (вміння увійти у світ вигадки),
- вживатися в роль,
- можливість незалежно мислити,
- бути відкритим,
- співчувати іншим,
- діяти під час імпровізації.

Перед учнями можна ставити наступні завдання:

- проаналізувати як відбувалося становлення особистості В. Чорновола та виокремити чинники початку «політизації» його діяльності;

- оцінити внесок В'ячеслава Чорновола у формування багатопартійної системи СРСР та створення політичної системи незалежної України;
- розглянути політичні ідеї В. Чорновола у внутрішній та зовнішній політиці незалежної України;
- спробувати дати відповідь на запитання: «В чому полягає феномен та популярність В'ячеслава Чорновола».

На початку уроку учням повідомляється мета і тема уроку. Вчитель може сказати вступне слово і підготувати учнів до вивчення біографії В. Чорновола: «Є люди, які не залишили в пам'яті жодної згадки – були і нема. Але життя нагороджує нас великою кількістю зіркових людей, які не згасають у пам'яті, які живуть, зігривають своїм теплом, своєю мудрістю, нагадуючи кожному, хто ми, що ми, чому ми, де ми... В'ячеслав Максимович Чорновіл належить до таких яскравих, незабутніх постатей – великий син України, який за нез'ясованих обставин загинув 25 березня 1999 року в автокатастрофі на трасі під Борисполем. 24 грудня 2012 року йому виповнилося б 75 років. В'ячеслав Максимович – видатний державний і громадський діяч, борець за незалежність, лідер Народного Руху України, журналіст, народний депутат Верховної Ради України». На екран виводиться тема, мета, основні поняття і терміни, епіграф уроку. Проблемне питання на дошці. Учитель: «Сьогодні ми стоїмо перед В'ячеславом Чорноволом, якому посмертно присвоєно звання Героя України. Ми стоїмо як перед пророком нації, лицарем свободи, яких, за словами Журавського, «не любили за любов до України». Тож віддаймо глибоку шану цій великій Людині, запалимо свічку пам'яті та вшануймо її хвилиною мовчання».

Сучасне життя формує суспільний запит на виховання творчої особистості, яка, на відміну від людини-виконавця, здатна самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї та приймати нестандартні рішення. Але цьому треба вчити дітей, і в першу чергу це місія школи і вчителя зокрема. Тому розвиток критичного мислення стає нагальною потребою в часи інтенсивних соціальних

змін, коли неможливо діяти без постійної адаптації до нових політичних та економічних або інші обставини.

Основну увагу слід зосередити на тому, щоб викладання навчальних предметів, зокрема історії, стало дослідницьким процесом. Учитель не повинен «доносити» матеріал до дітей, він повинен навчити учнів:

- самостійно шукати істину,
- робити власні висновки,
- застосовувати отримані знання на практиці, тобто розвивати критичне мислення.

Одним із методів, який допоможе навчити учнів самостійно сприймати й аналізувати історичні події, є робота над проектами з використанням усної історії. Якщо факти історії, особливо для 11 класу (тобто ХХ-ХХІ ст.) є дещо «сухими» і важкими для вивчення, то знання, засновані на усних розповідях очевидців, можуть більше розповісти про історичні події, пофарбувати їх в емоційне забарвлення, показати ставлення до тієї чи іншої особи по відношенню до неї або соціальної групи. І точно запам'ятовується більше.

Учні мають підготувати в групах міні-проект «Дитинство та юність В'ячеслава Максимовича Чорновола», в якому розповідатимуть про періоди дитинства та юності В'ячеслава Чорновола, умови формування світогляду українського громадського і політичного діяча. Після обговорення проекту вчитель має узагальнити матеріал: Як бачимо, В'ячеслав Чорновіл ще в юності вирішив стати на шлях активної боротьби за незалежність України.

Міні-проект «Активна громадська діяльність В'ячеслава Чорновола». Учні розповідають про основні етапи громадської діяльності В'ячеслава Чорновола. Узагальнююча бесіда за методом «Займи позицію». Чому переслідування та репресії не зупинили журналіста В.Чорновола?

Також учням пропонується міні-проект «Випробування чужиною». Учні розповідають про етапи підневільного життя В'ячеслава Чорновола. Узагальнююча бесіда з використанням методичного прийому «Мікрофон». Після обговорення проектів вчитель має узагальнити матеріал:

«В. Чорновола тричі судив комуністичний режим. За його плечима 15 років концтаборів. Зі зв'язаними ротами і руками В. Чорновіл залишався «генералом духу». Незважаючи на всі спроби зламати свободу лицаря, це нікому не вдалося. Він ніколи не покався і не зрікся своєї ідеї – Української незалежної держави.

Міні-проект «В'ячеслав Чорновіл – ідеал народного вождя». Учні розповідають про етапи становлення держави та прояв вшанування діяльності В'ячеслава Чорновола.

Випускники українських шкіл складають державну підсумкову атестацію у форматі зовнішнього незалежного оцінювання з історії або математики на вибір. Працюючи над проектами з використанням усної історії, учні краще запам'ятовують матеріал, і я з упевненістю можу рекомендувати цю методику навіть для підготовки до ЗНО. Оскільки проектне навчання з використанням методу усної історії веде не тільки до запам'ятовування фактів, а й дозволяє сприяти самостійному осмисленню історії як глобальної, так і по відношенню до конкретної людини або певної соціальної групи.

Наприклад, спілкуючись з респондентами, учні легко формують власний погляд на історію та усвідомлюють, як події «великої історії» вплинули на життя простих людей. Проект допомагає учням відкривати для себе інші форми навчання, шукати інформацію у незвичний спосіб, сприяє формуванню міжпредметних зв'язків та допомагає отримати багато практичних, комунікативних навичок.

Важливим і особливим елементом, який ефективно підкреслить використання методу усної історії, є презентація продукту проекту. Це може бути:

- презентація;
- фільм;
- або збірка спогадів.

Доречним є використання поезії на уроці, наприклад:

Він перший піднявся.

Він перший промовив.
 І перший поклявся за рідную мову,
 За рідну Вітчизну, за тризуб і прапор
 Він перший почав «Ще не вмерла...» співати.
 В тюремних застінках, в заслання етапах
 Як довго ж кати його стали вбивати!
 Вони полювали на нього повсюди,
 Хоча, як дивитись, не звірі то – люди.
 Цькували всякчас, бруд на голову лили,
 Але не зламали його й не скорили.
 Він перший устав і підняв в небо синє
 Твій прапор, гордися, моя Україно!
 Ігор Федчишин (Борода)

Для закріплення знань необхідно підготувати такі запитання і завдання:

1. Обговорення проблемного питання уроку: «Чи згодні ви з думкою В. Чорновола, що його життя не пройшло марно?».

2. Підведення підсумків уроку. Учитель: Любі діти, пам'ятайте, що ви – творці майбутнього України. Подумайте, яку сторінку ви впишете у літопис рідної країни. Йдіть шляхом правди, гідності, плідної та невтомної праці. Любіть свою Україну, віддавайте їй розум, серце і душу. Цінуйте патріотизм і самопожертву В'ячеслава Чорновола, який віддав своє життя за незалежність України. Отже, як бачимо, в сучасному суспільстві є потреба в інформованій та компетентній молоді і одним із головних завдань суспільствознавчої освіти є формування комплексу якостей та життєвих компетентностей особистості. В даному дослідженні, на прикладі вивчення тематики історичної постаті В.М. Чорновола та його внеску в громадсько-політичне життя України, показано як детальне вивчення та аналіз діяльності, поглядів, праць історичного діяча сприяє набуттю у вихованців ключових та предметних компетентностей, вихованню громадянина-патріота України, формуванню як загальнолюдських, так і національних цінностей.

Висновки до розділу 4

Відповідно до програми з історії України тематика опозиційного руху другої половини ХХ століття вивчається в контексті подій новітньої історії, тобто в 5 та 11 класах. Враховуючі вікові характеристики учнів, бажано, щоб матеріали підручників, розповіді вчителя про В'ячеслава Чорновола доповнювалися історичними джерелами. Під час уроків необхідно залучати документи, фотографії чи ілюстрації, мультимедійні презентації, фільми чи відео. Високий потенціал для патріотичного виховання матимуть уроки-екскурсії в залах краєзнавчих музеїв та музеїв національно-визвольної боротьби, де розгорнуто експозиції, що розкривають хід української національно-визвольної боротьби. Цікавими для школярів будуть уроки-покази, уроки-диспути, уроки історико-мистецького дослідження тощо.

Плануючи систему позакласної роботи з вивчення постаті В. Чорновола, необхідно враховувати її основні завдання. Основними з них є:

- поглиблення та розширення знань учнів, отриманих на уроці;
- формування національної свідомості;
- розвиток світогляду школярів.

Завдяки таким урокам можна навчити учнів здобувати інформацію з наявних джерел та творчо з нею працювати, вмінно вживатися в різні ролі, вирішувати поставлені завдання у великих та малих групах, налагоджувати взаємні контакти з усіма учасниками, відповідно приймати рішення, домовлятися, діяти та співпереживати з головним персонажем. Під час роботи всі учні по черзі виступають у двох основних ролях: доповідача та слухача. Виховна: на основі характеристики головного персонажа виховати творчу, культурну, уважну, чуйну особистість, яка вміє орієнтуватися у непересічних життєвих ситуаціях, налагоджувати стосунки, таким чином формувати громадянську позицію.

Розвивальна: розвивати комунікативні навички, уяву (вміння увійти у світ вигадки), вживатися в роль, можливість незалежно мислити, бути відкритим, співчувати іншим, діяти під час імпровізації.

Перед учнями можна ставити наступні завдання: проаналізувати як відбувалося становлення особистості В. Чорновола та виокремити чинники початку «політизації» його діяльності; оцінити внесок В'ячеслава Чорновола у формування багатопартійної системи СРСР та створення політичної системи незалежної України; розглянути політичні ідеї В. Чорновола у внутрішній та зовнішній політиці незалежної України; спробувати дати відповідь на запитання: «В чому полягає феномен та популярність В'ячеслава Чорновола».

Сучасне життя формує суспільний запит на виховання творчої особистості, яка, на відміну від людини-виконавця, здатна самотійно мислити, генерувати оригінальні ідеї та приймати нестандартні рішення. Але цьому треба вчити дітей, і в першу чергу це місія школи і вчителя зокрема. Тому розвиток критичного мислення стає нагальною потребою в часи інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійної адаптації до нових політичних та економічних або інші обставини.

Основну увагу слід зосередити на тому, щоб викладання навчальних предметів, зокрема історії, стало дослідницьким процесом. Учитель не повинен «доносити» матеріал до дітей, він повинен навчити учнів самотійно шукати істину, робити власні висновки, застосовувати отримані знання на практиці, тобто розвивати критичне мислення.

Важливим і особливим елементом, який ефективно підкреслить використання методу усної історії, є презентація продукту проекту. Це може бути презентація, фільм або збірка спогадів. Працюючи над проектами з використанням усної історії, учні краще запам'ятовують матеріал, і я з упевненістю можу рекомендувати цю методику навіть для підготовки до ЗНО.

ВИСНОВКИ

В'ячеслав Чорновіл був одним із провідних діячів шістдесятників, автором значного самвидаву, засновником підпільного журналу «Український вісник». Вперше потрапив до в'язниці у 1967 році за написання книг, у яких розповідалося про репресії радянського тоталітарного режиму проти представників української інтелігенції у 1965-1966 роках. Після виходу з тюрми на початку 1969 р. продовжував брати активну участь в українському русі.

Новий етап підпільної діяльності В. Чорновола викликає неабиякий інтерес дослідників, оскільки йому вдалося реалізувати ряд актуальних і важливих ідей. У сучасній українській історіографії відсутні наукові дослідження, предметом яких було б дослідження діяльності В. Чорновола у 1969-1972 рр. Деякі аспекти його діяльності розглядаються в узагальнюючих працях з історії України чи історії українського руху опору другої половини ХХ ст.

У сучасних умовах Української держави неухильно зростає науковий і суспільний інтерес до різноманітних подій та історичних персонажів, подекуди навіть до тих, що неоднозначно оцінюються в суспільстві. Йдеться, зокрема, про видатних, неординарних, багатогранних, яскравих, харизматичних особистостей, які зробили величезний внесок у боротьбу за відновлення незалежності та розбудову основ державності України. Очевидно, що в цьому контексті багато відомих людей опублікували вже чимало матеріалів, насамперед збірників документів, своїх творів, спогадів тощо. Серед таких історичних постатей, які невтомно працювали для українського національного відродження, розвитку та становлення української держави помітно підноситься В'ячеслав Максимович Чорновіл – активний борець проти тоталітарного режиму в Радянському Союзі, лідер Народного Руху України, журналіст, публіцист і літературознавець. Незважаючи на те, що про нього говорили і писали, він користувався міцним авторитетом і визнанням серед

лідерів національного руху, громадсько-політичних організацій, вражав широким колом інтересів і різнобічною діяльністю. Будучи депутатом Верховної Ради України I-III скликань, він успішно і добре виконував свою громадську місію.

Отже, історіографічна спадщина з цієї проблеми досить помітна. Це, безумовно, сприяє безпосередньому, глибокому та всебічному пізнанню та висвітленню постаті цієї багатогранної особистості. Сучасне суспільство по-різному ставиться до діяльності та творчості В.М. Чорновола, на це, звичайно, вплинуло радянське виховання, хоча молодь, вихована в демократичній Україні, досі сприймає його як державотворця, який привів Україну до незалежності. Відсутність значних досліджень і солідної роботи останнім часом, ті зрушення у вивченні постаті відомого політика, які почали відбуватися на початку XXI ст., свідчать про необхідність вивчення та аналізу життєвого шляху В. Чорновола.

Сьогодні суспільство цікавить його діяльність у русі шістдесятників, дисидентство, творча спадщина, політична діяльність у Народному Русі України, тому не лише вітчизняні, а й зарубіжні автори надають цьому значення, вважають постать В. Чорновола як правозахисника своєї Батьківщини. З'являються монографії, в яких всебічно розглядається постать українського політика.

У ході дослідження опрацьовано широкий спектр документів, які мали безпосереднє відношення до теоретичної та практичної діяльності В. Чорновола в суспільно-політичній та державній діяльності, за допомогою яких можна відтворити та проаналізувати передумови його становлення як політика і державного діяча, його основні напрями та результати діяльності.

У часи незалежності дедалі відомішими стають моменти з минулого, зростає інтерес до колишніх дисидентів і шістдесятників, їх внеску в розвиток України. Найбільший інтерес викликають найяскравіші постаті цього часу, а також те, що спонукало їх до дії, самозречення та самопожертви. Серед них істотно вирізняється історична постать В. Чорновола, багатогранна, яскрава,

харизматична. Його ексцентричність і зараз викликає, як уже зазначалося, різне чуттєве ставлення – від сприйняття до заперечення. Після трагічної смерті розпочався процес героїзації його постаті, створення розгорнутої біографії.

В. М. Чорновіл, взявши за основу своїх цілей, прагнення Б. Грінченка, сміливо йшов вперед і боровся за українську національну ідею. Однією з центральних проблем було мовне питання. Як за життя Б. Грінченка, так і за життя В. М. Чорновола це питання було однаково актуальним. Становище української мови змусило Б. Грінченка стати на її захист. Головним і надзвичайно важливим, практичним змістом життя для Грінченка колись стала боротьба за визволення і розвиток української національної справи. Те саме можна відчутти й знайти в думках, поглядах і вчинках Чорновола. Віддавався він і національній справі, погоджуючись із Б. Грінченком і наслідуючи його. В. М. Чорновіл ніколи не ставив під сумнів те, що сповідував Б. Грінченко, зокрема, що навчання іноземною мовою не розвиває учнів.

Поглядами, напрямками діяльності, а в чомусь і долею В. М. Чорновіл був схожий на Б. Грінченка, і тому, гадаємо, вибір теми й цієї близької йому за духом людини не є випадковим. Він, як ніхто інший, мав вирішальний вплив на формування та світогляд такої історичної особистості, як В'ячеслав Максимович Чорновіл. Зазвичай із плином часу та зміною реальних обставин спостерігалися зміни у свідомості та поглядах В. Чорновола. Звичайно, вони були спричинені як подіями, так і особистими спостереженнями. Він постає перед нами цілісною натурою, людиною шістдесятих років, з новими, прогресивнішими поглядами і бажаннями змінити суспільство, у боротьбі за його національне визволення, зокрема, через державотворення.

В сучасних умовах, у процесі становлення держави Україна, актуальним залишається дослідження самої держави. Активні дії цього періоду відносяться до кін. 50-80-тих років ХХ ст. і пов'язані з відомою історичною постаттю того часу В'ячеславом Максимовичем Чорноволом. Саме він у процесі розвитку політичного та економічного розвитку України своєю активною державницькою позицією призвів до демократичних змін у державі. На перший

погляд здається, що людина упереджена насамперед матеріальними потребами і її система цінностей зосереджена саме в межах споживацької ідеології, але це лише на перший погляд. Адже навіть той же матеріальний світ формується вірою, цінностями і мисленням людини. Постать В. М. Чорновола є визначальною не лише в історії України, а й у формуванні генерації ідей розвитку суспільства. Це були ідеї, навіть його прихильники сприймали неоднозначно. І якби В.М.Чорновола свого часу обрали президентом, то, на думку багатьох, він міг би повести Україну радикально позитивніше, ніж наші колишні керівники країни.

В. Чорновіл розвивав, відстоював і пропагував ідеї економічної децентралізації, духовного відродження української нації, піднесення української культури, відновлення історичної пам'яті та традицій. Як голова Народного Руху України він сприяв ухваленню важливих документів, які заклали основу незалежності України. Усвідомивши мету свого життя, він продовжив відстоювати свою ідею – демократичну країну. В. Чорновіл прагнув розбудови Української держави, намагався підняти її розвиток на рівень сусідніх держав: Чехії, Литви та ін., які побудували розвинену ринкову економіку та досягли високого рівня соціальної захищеності населення. Він теоретично обґрунтував необхідність і закономірність входження України в сім'ю європейських народів.

В'ячеслав Чорновіл, як і інші шістдесятники, відстоюючи право на національне самовизначення, вільний розвиток культури свого народу, особистості, боровся з радянською тоталітарною системою лише словом, власною позицією. Завдяки його організаторській роботі відбулася консолідація лідерів руху опору, відновилися виступи проти репресій влади. «Український вісник» Чорновола став інформаційним голосом руху, який порушив монополію режиму на інформацію про події в Україні. Чорновіл також розпочав створення першої української правозахисної організації, яка засвідчила організаційне становлення руху опору. Слід зазначити, що не всі провідні діячі руху підтримали позицію Чорновола щодо активної діяльності,

але багато хто разом з ним продовжував боротьбу за повалення тоталітарного режиму.

Отже, погляди В.М. Чорновола з часом його становлення на шлях державотворення зазнали трансформацій. Виріс у комуністичному суспільстві, він став демократом. Його життєвою позицією було знищення тоталітарного режиму в СРСР і побудова демократичної, соборної, української держави. Він був прихильником державної незалежності України, плекав цю ідею все життя і зумів втілити її в життя.

Відповідно до програми з історії України тематика опозиційного руху другої половини ХХ століття вивчається в контексті подій новітньої історії, тобто в 5 та 11 класах. Враховуючі вікові характеристики учнів, бажано, щоб матеріали підручників, розповіді вчителя про В'ячеслава Чорновола доповнювалися історичними джерелами. Під час уроків необхідно залучати документи, фотографії чи ілюстрації, мультимедійні презентації, фільми чи відео. Високий потенціал для патріотичного виховання матимуть уроки-екскурсії в залах краєзнавчих музеїв та музеїв національно-визвольної боротьби, де розгорнуто експозиції, що розкривають хід української національно-визвольної боротьби. Цікавими для школярів будуть уроки-покази, уроки-диспути, уроки історико-мистецького дослідження тощо.

Плануючи систему позакласної роботи з вивчення постаті В. Чорновола, необхідно враховувати її основні завдання. Основними з них є: поглиблення та розширення знань учнів, отриманих на уроці; формування національної свідомості; розвиток світогляду школярів.

Завдяки таким урокам можна навчити учнів здобувати інформацію з наявних джерел та творчо з нею працювати, вмінно вживатися в різні ролі, вирішувати поставлені завдання у великих та малих групах, налагоджувати взаємні контакти з усіма учасниками, відповідно приймати рішення, домовлятися, діяти та співпереживати з головним персонажем. Під час роботи всі учні по черзі виступають у двох основних ролях: доповідача та слухача. Виховна: на основі характеристики головного персонажа виховати творчу,

культурну, уважну, чуйну особистість, яка вміє орієнтуватися у непересічних життєвих ситуаціях, налагоджувати стосунки, таким чином формувати громадянську позицію.

Розвивальна: розвивати комунікативні навички, уяву (вміння увійти у світ вигадки), вживатися в роль, можливість незалежно мислити, бути відкритим, співчувати іншим, діяти під час імпровізації.

Перед учнями можна ставити наступні завдання: проаналізувати як відбувалося становлення особистості В. Чорновола та виокремити чинники початку «політизації» його діяльності; оцінити внесок В'ячеслава Чорновола у формування багатопартійної системи СРСР та створення політичної системи незалежної України; розглянути політичні ідеї В. Чорновола у внутрішній та зовнішній політиці незалежної України; спробувати дати відповідь на запитання: «В чому полягає феномен та популярність В'ячеслава Чорновола».

Сучасне життя формує суспільний запит на виховання творчої особистості, яка, на відміну від людини-виконавця, здатна самотійно мислити, генерувати оригінальні ідеї та приймати нестандартні рішення. Але цьому треба вчити дітей, і в першу чергу це місія школи і вчителя зокрема. Тому розвиток критичного мислення стає нагальною потребою в часи інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійної адаптації до нових політичних та економічних або інші обставини.

Основну увагу слід зосередити на тому, щоб викладання навчальних предметів, зокрема історії, стало дослідницьким процесом. Учитель не повинен «доносити» матеріал до дітей, він повинен навчити учнів самотійно шукати істину, робити власні висновки, застосовувати отримані знання на практиці, тобто розвивати критичне мислення.

Важливим і особливим елементом, який ефективно підкреслить використання методу усної історії, є презентація продукту проекту. Це може бути презентація, фільм або збірка спогадів. Працюючи над проектами з використанням усної історії, учні краще запам'ятовують матеріал, і я з упевненістю можу рекомендувати цю методику навіть для підготовки до ЗНО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела. Праці В. Чорновола

1. Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / упоряд. Валентина Чорновіл. К.: Смолоскип, 2002. 640 с.
2. Чорновіл В. Воспитание украинского федералиста. Век XX и мир. 1992. № 22. С. 27.
3. Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упоряд. Валентина Чорновіл. К.: Смолоскип, 2003. 908 с.
4. Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. Т. 3 / упоряд. Валентина Чорновіл. К.: Смолоскип, 2006. 976 с.
5. Чорновіл В. Я нічого у Вас не прошу: Листи В. Чорновола до секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста. Торонто, 1968. 120 с.
6. Чорновіл В. Пульс Української незалежності: Колонка редактора / Вступ. стаття та післямова Леся Танюка. К.: Либідь, 2000. 624 с.
7. Чорновіл В. Моя виборча програма. Політика. 1989. №1. С. 2–3.

Статті та монографії

8. Адамович С. В'ячеслав Чорновіл – інтелектуал, політик., творець новітньої української державності. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України*. Матеріали III і IV наукових конференцій, присвяченій 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016 року, 24 грудня 2017 року) / упоряд. В.Ф. Деревінського. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С. 10-14.
9. Бажан О. В'ячеслав Чорновіл – провісник духовної свободи. *Мистецька сторінка*. К., 2001. С. 46.
10. Бурда І. Постать в історії України В'ячеслава Чорновола: образ та консолідація навколо. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України*.

Матеріали III і IV наукових конференцій, присвяченій 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016 року, 24 грудня 2017 року) / упоряд. В.Ф. Деревінського. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С. 40-45.

11. Васишин Г. Якщо не я, то хто ж?. В'ячеслав Чорновіл. *Політика та правда життя*. Ч. 2. К., 1998. 124 с.

12. Васишин Г. Призначено дійти. В'ячеслав Чорновіл. *Політика та правда життя*. Ч. 1. К., 1998. 103 с.

13. Ведмідь Л. В'ячеслав Чорновіл: національний символ на тлі епохи - *Другі Чорноволівські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола* (Київ, 30 березня 2013 р.) / упоряд. В. Деревінський. Тернопіль, 2014. С.34-46.

14. Вербицький Б. Участь Михайла і Богдана Горинів у створенні і розвитку Української Гельсінської Спілки. *Гілея*. 2018. Вип. 137. С. 303-307.

15. Вільшенко Я. Жертви Московського терору в Україні 1970-1973 роки. *Визвольний шлях*. 1974. С. 487-507.

16. Виступ І. Світличного на вечорі пам'яті В. Симоненка в Київському медінституті у грудні 1963 року. *Український вісник*. Лондон. 1971. С. 4.

17. Гай-Нижник П. Виникнення перших політичних партій в УРСР, утворення Народного Руху України та його позиція щодо Союзного договору (1989–1991 рр.). (частина 1). *Гілея*. 2012. №57. С.127–133.

18. Гай-Нижник П. Виникнення перших політичних партій в УРСР, утворення Народного Руху України та його позиція щодо Союзного договору (1989–1991 рр.). (частина 2). *Гілея*. 2012. №58. С.153–159.

19. Гаман В. В. Чорновіл: «Як брати обнімемося, але не скоро». *Віче*. 1997. № 12. С. 92–93.

20. Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності. К., 1992.

21. Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. К., 1993.

22. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 1997. 360с.

23. Гончарук Г. Національна ідея і Народний Рух України. Одеса: Астропринт, 2004. 172 с.
24. Главацький М. В'ячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. 144 с.
25. Давимука С. Львівський період державотворчої діяльності В'ячеслава Чорновола 1990–1992 років. *Чорноволівські читання*. К., 2003. С. 51-55.
26. Деревінський В. Становлення світогляду В'ячеслава Чорновола. *Українознавство*. 2006. № 1. С. 26.
27. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. *Нарис портрета політика*. Тернопіль : Джура, 2011. С. 11.
28. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків: Віват, 2016. 496 с.
29. Зайцев Ю. Ті, що не мовчали. У вирі шістдесятницького руху: Погляд з відстані часу. Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси. Львів: Центр Європи Львів: Каменярь, 1998. С. 325-354.
30. Зайцев Ю. «Чорна ніч брежнєвської реакції» (1965–1973). Український визвольний рух. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. Збірник 15. С. 263-293.
31. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.
32. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К., 1995. С. 18.
33. Кисла Т. В'ячеслав Чорновіл – моральний авторитет сучасної молоді. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України*. Матеріали III і IV наукових конференцій, присвяченій 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016 року, 24 грудня 2017 року) / упоряд. В.Ф. Деревінського. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С. 64-65.
34. Ключковський Ю. Роль В'ячеслава Чорновола у формуванні ідеології руху. Народний Рух України: Місце в історії та політиці. Матеріали VI

Всеукраїнської конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. Одеса : Астропринт, 2005. С. 69.

35. Коцюбинська М. Іван Світличний, шістдесятник. Світличний І. *У мене тільки слово*. Харків, 1994. С.4.

36. Коваленко Д. Внесок В'ячеслава Чорновола у відновлення української державності. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України*. Матеріали III і IV наукових конференцій, присвяченій 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016 року, 24 грудня 2017 року) / упоряд. В.Ф. Деревінського. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С. 66-68.

37. Кривдіна І. Б. Еволюція світоглядних позицій В. Чорновола. *Інтелекція і влада*. 2007. Вип. 9. С. 210–219.

38. Купчинський Р. Погром в Україні 1972-1979. Мюнхен: Сучасність, 1980. 312 с.

39. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років). Київ: Смолоскип, 2010. 298 с.

40. Побережець Г. Внесок В.М. Чорновола у розвиток суспільно-політичної думки та розбудови державності України. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. Миколаїв, 2015. 246 с.

41. Побережець Г. С. Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис-хроніка діяльності та творчості. Монографія / Г.С. Побережець, В. П. Шкварець. Миколаїв: Іліон, 2012.

42. Петраш Г. Постать В. Чорновола в призмі сприймання нового покоління українців. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України*. Матеріали III і IV наукових конференцій, присвяченій 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016 року, 24 грудня 2017 року) / упоряд. В.Ф. Деревінського. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С.146-148.

43. Познякова І. В'ячеслав Чорновіл у сприйнятті молоді. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України*. Матеріали III і IV наукових конференцій, присвяченій 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24

грудня 2016 року, 24 грудня 2017 року) / упоряд. В.Ф. Деревінського. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С.162-165.

44. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: В-во ім. Олени Теліги, 1998. 720 с.

45. Секо Я. XX з'їзд КПРС і поява шістдесятництва. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 2. С. 113-119.

46. Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. 2015. Вип. 2, ч. 4. С. 57- 66.

47. Секо Я. Суспільно-політичний дискурс українських шістдесятників. *Україна–Європа–Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Видво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 6-7: 20й річниці Незалежності України присвячується. С. 100-112.

48. Секо Я. «Тіні забутих предків»: історія однієї акції. *Україна–Європа–Світ : міжнародний збірник наукових праць / редкол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець [та ін.]*. Тернопіль : ТНПУ, 2015. Вип. 16: у 2 ч., ч. 1. С.70-83.

49. Секо Я. Український самвидав першої половини 1960-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. Тернопіль: ТНПУ С. 241-246.

50. Стасюк І. Україна на етапі перебудови: від складової імперії до незалежної держави. *Вісник державного університету «Львівська політехніка»*. 1999. Т.377. С.199-205.

51. Сорока М. В'ячеслав Чорновіл / М. Сорока // *Пам'ять століть*. 1997. № 2. С. 36.

52. Титаренко Л. На підступах до життєпису Чорновола. *Голос України*. 2011. 29 листопада.

53. Титикало Р., Костін І., Бежевець О. В'ячеслав Чорновіл. «Неугомонный» у боротьбі за Україну. *Історична правда*. 24 серпня 2017. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/08/24/150177/> (дата звернення: 04.05.2022)

54. Твердохліб О. титани духу: В'ячеслав Чорновіл, Лех Валенса, Вацлав Гавел. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України*. - Матеріали III і IV наукових конференцій, присвяченій 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016 року, 24 грудня 2017 року) / упоряд. В.Ф. Деревінського. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С.184-187.

55. Фудунишин Л. Правозахисна діяльність В. Чорновола у 1960 – 1970-х рр. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України*. Матеріали III і IV наукових конференцій, присвяченій 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016 року, 24 грудня 2017 року) / упоряд. В.Ф. Деревінського. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С.197-203.

56. Фюре Ф. Минуле однієї ілюзії. Комуністична ідея у ХХ столітті. Київ: Дух і Літера, 2007. 810 с.

57. Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матер. круг. столу / Відп. ред. В. Даниленко. Київ: Ніка-Центр, 2006. 236 с.

Довідкові та навчальні видання

58. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

59. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка - Ком. 528 с.

60. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища школа, 2002. 430с.

61. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелей С.Д. та ін.: За загальною ред. д-ра іст. Наук, проф. Малика Я.Й. Навч. Посіб. Львів: Світ, 2001. 296 с.

62. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. І. Танцюри. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 488 с.

63. Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. Київ: Смолоскип, 2010. 804 с.

Методичні рекомендації та підручники

64. Вивчення історичної особистості шляхом поєднання традиційних та інноваційних технологій. URL: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-481bef561cf71#a4> (дата звернення: 09.05.2022)

65. Власов В. Історія України (рівень стандарт): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.

66. Історичний портрет – характеристика особи в контексті біографічних даних, світогляду, основних етапів життя. URL: https://mmk.edu.vn.ua/uploads/images/articles/IST/2016-2017/SHAN/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_10%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81.docx (дата звернення: 05.07.2022)

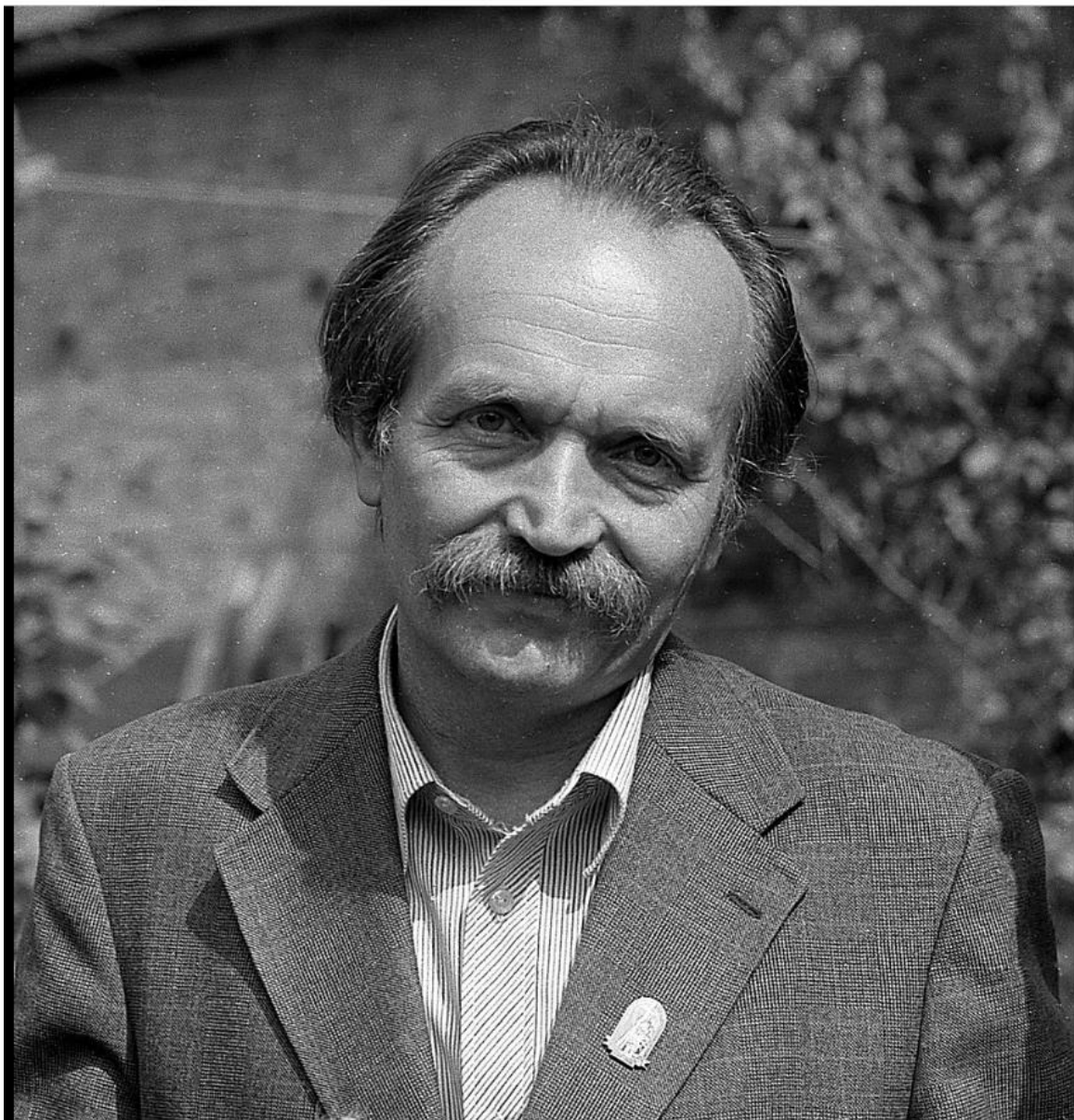
67. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. – метод. посібник / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. За ред. О.І.Пометун. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 192 с.

68. Програма факультативу «Видатні постаті України». 7-11 класи. URL: <https://naurok.com.ua/programa-fakultativu-vidatni-postati-ukra-ni-7-11-klasi-87222.html> (дата звернення: 05.07.2022)

ДОДАТКИ

Додаток А

В'ячеслав Чорновіл, травень 1989 р.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чорновіл_В%27ячеслав_Максимович

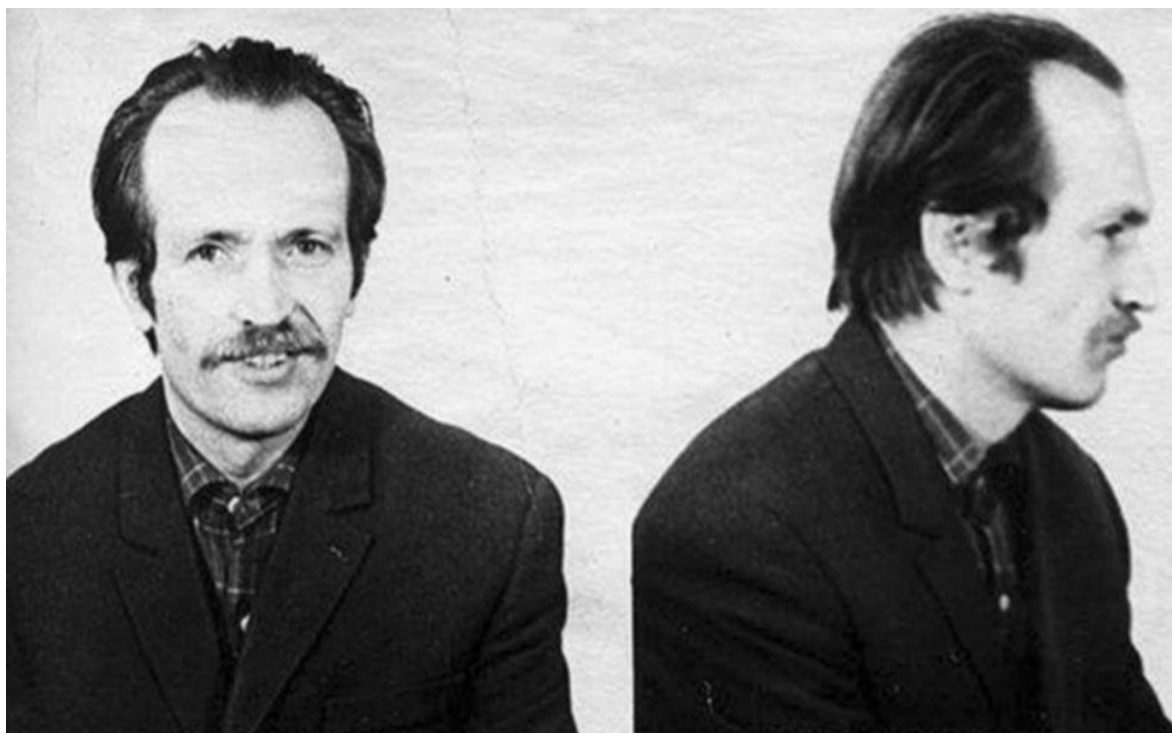
В'ячеслав Чорновіл, період з 1955-1958 рр.

В'ячеслав з батьками та сестрою Валентиною

Студент Київського державного
університету ім. Шевченка

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чорновіл_В%27ячеслав_Максимович

Фото Чорновола, заарештованого КДБ під час операції «Блок».

12 січня 1972

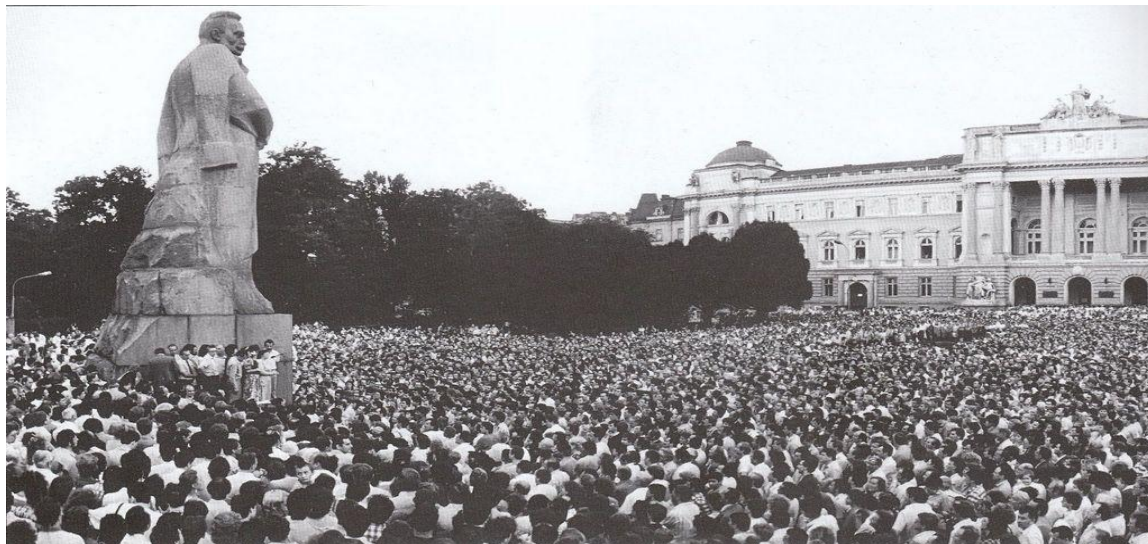
<https://www.radiosvoboda.org/a/kdb-operatsiya-blok/31648911.html>

«Український вісник»

<https://www.istpravda.com.ua/reviews/2013/01/10/107648/>

**7 липня 1988 р. Проголошення Української Гельсінської спілки на мітингу
у Львові біля пам'ятника Франкові**

**Члени Донецької обласної філії Української Гельсінської спілки. 1989 р.
Третій ліворуч у другому ряду В. Чорновіл.**

<http://labs.journ.univ.kiev.ua/spring2017/%D1%87%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BB-%D0%B2%D1%8F%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2-%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87/>

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок - історичний портрет. 11 клас

Тема: «В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ЛИЦАР НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ»

Мета уроку:

навчальна:

– ознайомити учнів з біографією В.Чорновола, охарактеризувати діяльність В.Чорновола/ *аксіологічна*

– ознайомити учнів з основними здобутками українських політичних діячів цієї доби; / *інформаційно-аксіологічна*

– допомогти усвідомити його місце та роль в історії України / *інформаційна*

– розкрити проблеми становлення української нації. / *інформаційна*
розвивальна:

– розвивати вміння школярів аналізувати почуте, створювати власні висловлювання, систематизувати інформацію; / *логічна*

– розвиток навичок роботи з історичним джерелом («Міні-проект «Дитинство та юність В'ячеслава Максимовича Чорновола»); / *інформаційна*
інформаційна:

– продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою; / *просторова*

– розвивати хронологічну компетентність (вправа «Подорож у часі»); / *хронологічна*

– формувати вміння характеризувати історичні постаті (на прикладі В'ячеслава Чорновола); / *аксіологічна*

– розвивати навички створення історичного портрету (методичний прийом «Гронування»). / *логічна*

виховна:

– виховувати патріотичні почуття та почуття гордості за діячів історії; / *просторово-аксіологічна*

– формувати критичне мислення (на основі запитань Міні-проекту «Випробування чужиною»); / *логічна*

– виховувати вміння працювати в колективі (вправа «Завірюха» та вправи в парах) / *хронологічно-логічна*

– формувати навички роботи з ілюстраціями в підручнику (карикатури, портрети діячів); / *інформаційна*

– формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань («Мікрофон», «Шторм думок», «Поділись думками»); / *мовленнєва*

– формувати національну свідомість, виховувати почуття гордості за справжніх синів України, усвідомлення важливості жертвовної любові та цілеспрямованості для утвердження людини на землі; / *громадянська, особиста, аксіологічна*

- виховувати повагу до історичного минулого народу; / *громадянська, особиста*
- формувати інтерес до історії на основі історичних подій (Міні-проект «Знищення Лицаря Свободи».) ; / *громадянська*
- формувати в учнів навички самоосвіти (на основі домашнього завдання складання історичного портрету). / *особистісна*

Тип уроку. Урок засвоєння нових знань, формування умінь і навичок.

Обладнання. Портрет В. Чорновола, фотовиставка «Щоденник українського лідера».

Основні поняття й терміни. Лідер, пророк, лицар, ідеал, Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ), Українська Гельсінська спілка (УГС), Народний Рух України (НРУ), засоби масової інформації (ЗМІ). Епіграф. Я би вибрав життя, яке прожив. В'ячеслав Чорновіл

Проблемне питання. Чи згодні ви з думкою В. Чорновола, що його життя не пройшло марно?

ХІД УРОКУ

Час	Етап уроку	Діяльність вчителя	Діяльність учня
2 хв.	Організація класу		
3 хв.	Мотивація навчальної діяльності	Є люди, які не залишили в пам'яті жодної згадки – були і нема. Але життя нагороджує нас великою кількістю зіркових людей, які не згасають у пам'яті, які живуть, зігрівають своїм теплом, своєю мудрістю, нагадуючи кожному, хто ми, що ми, чому ми, де ми... В'ячеслав Максимович Чорновіл належить до таких яскравих, незабутніх постатей – великий син України, який за нез'ясованих обставин загинув 25 березня 1999 року в автокатастрофі на трасі під Борисполем. 24 грудня 2012 року йому виповнилося б 75 років. В'ячеслав Максимович – видатний державний і громадський діяч, борець за незалежність, лідер Народного Руху України, журналіст, народний депутат Верховної	

		<p>Ради України.</p> 	
<p>Повідомлення теми і мети уроку</p>		<p>На екран виводиться тема, мета, основні поняття і терміни, епіграф уроку. Проблемне питання на дошці.</p> <p>Сьогодні ми стоїмо перед В'ячеславом Чорноволом, якому посмертно присвоєно звання Героя України.</p> <p>Ми стоїмо як перед пророком нації, лицарем свободи, яких, за словами Журавського, «не любили за любов до України». Тож віддаймо глибоку шану цій великій Людині, запалимо свічку пам'яті та вшануймо її хвилиною мовчання. Хлопець і дівчина в національних костюмах запалюють свічку і стоять біля портрета.</p> <p>Після дітей: Ми погортаємо сторінки тернистого, але славного життя В. Чорновола. Там ми знайдемо відповіді на питання, які хвилюють нас сьогодні.</p> 	<p>Хлопець. В великих людях – вільний дух, До тіла людського прикутий. Їх вабить крила розгорнути, Їх кличуть простір, воля, рух...</p> <p>Дівчина. Життя для них – це боротьба, Вони родилися для чину, Розкуть закуту Україну, Звільнити вічного раба.</p> <p>Олександр Олесь Виходить дівчина-Україна. Дівчина-Україна. Я горда доньками й синами, Що через тюрми і залізні ґрати Сміливо ворогам у вічі Правду не боялися сказати. Не брали їх ні люті муки, Ні кулі з ніг їх не збивали, Вони до щастя і свободи Шлях нелегкий проторували.</p> <p>Любов Піщун</p>

	<p>Опрацювання навчального матеріалу</p>	<p>Як бачимо, В'ячеслав Чорновіл ще в юності вирішив стати на шлях активної боротьби за незалежність України. Міні-проект «Активна громадська діяльність В'ячеслава Чорновола». Учні розповідають про основні етапи громадської діяльності В'ячеслава Чорновола. Узагальнююча бесіда за методом «Займи позицію». Чому переслідування та репресії не зупинили журналіста В. Чорновола?</p> 	<p>Учні працюють у групах, презентуючи міні-проекти. Міні-проект «Дитинство та юність В'ячеслава Максимовича Чорновола». Умови формування світогляду українського громадського і політичного діяча. Учні розповідають про періоди дитинства та юності В'ячеслава Чорновола.</p> <p>Узагальнюювальна співбесіда.</p> <p>Де і коли народився В'ячеслав Чорновіл? Хто були його батьки? Чому родині довелося переїжджати із села в село? Що ви дізналися про дослідження В. Чорновола? За яких умов формувався громадський діяч і політик?</p>
		<p>В. Чорновола тричі судив комуністичний режим. За його плечима 15 років концтаборів. Зі зв'язаними ротами і руками В. Чорновіл залишався «генералом духу». Незважаючи на всі спроби зламати свободу лицаря, це нікому не вдалося. Він ніколи не покаявся і не зрікся своєї ідеї – Української незалежної держави. Міні-проект «В'ячеслав Чорновіл – ідеал народного вождя». Учні розповідають про етапи становлення держави та прояв вшанування діяльності В'ячеслава Чорновола.</p>	<p>Міні-проект «Випробування чужиною». Учні розповідають про етапи підневільного життя В'ячеслава Чорновола. Узагальнююча бесіда з використанням методичного прийому «Мікрофон». Життя В'ячеслава Чорновола примусило замислитись _____; викликало у мене _____; вразило _____.</p>

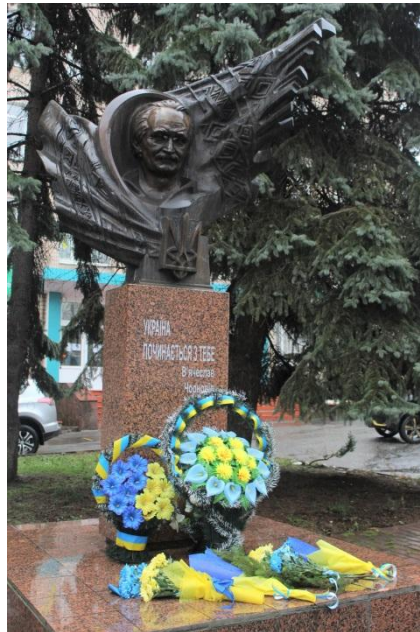
		<p>В'ячеслав Чорновіл не став Президентом України, а став Героєм посмертно. Його вбили на ходу – дорогою, дорогою в іншу Україну, за що він поплатився здоров'ям і життям. Сталося очікувано:</p> <p>«Хотілося б померти швидко і на ходу». Як наворочено ... Ця рана ніколи не загоїться. В'ячеслав Чорновіл був убитий жорстоко і віроломно, після тривалої психологічної облоги. Його убили, як убили всіх її національних провідників: Івана Мазепу, Симона Петлюру, Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Грушевського, Степана Бандеру, Василя Стуса... Вороги полювали на В. Чорновола все його життя. За палку любов до України його переслідували. Їм закривали роти, виривали перо з рук, арештовували, морили голодом, погрожували. Стрілянина велася з різних боків. Його хотіли купити, але його не купили. Його хотіли налякати, але він не злякався. У нього хотіли забрати партію – партію, яку він створив своєю кров'ю – НРУ, а коли це не вдалося, вирішили позбавити його життя. «Чорновіл... Чорна воля – чорна від поту, від безнадійної туги. Перший помічник у важкій праці, перша надія в далекій дорозі – такі риси колись побачив мудрий хтось у роду Чорноволів і поскаржився на це прізвище, яке потім стало його прізвищем, а ще пізніше – символом українства», писав про В'ячеслава земляк Богдан Томенчук.</p>	<p>Узагальнююча бесіда з використанням методичного прийому «Асоціації».</p> <p>В'ячеслав Чорновіл - лідер - духовна сила - особистість - благородство вчинків - альтруїзм - самопожертва ...</p> <p>Міні-проект «Знищення Лицаря Свободи». Учні розповідають про останні дні життя та обставини смерті В'ячеслава Чорновола.</p> <p>Створення історичного портрета В'ячеслава Чорновола з використанням методичного прийому «Групування».</p>
	Рефлексія		<p>Обговорення проблемного питання уроку: «Чи згодні ви з думкою В. Чорновола, що його життя не пройшло марно?»</p>

Підведення
підсумків
уроку

Любі діти, пам'ятайте, що ви – творці майбутнього України. Подумай, яку сторінку ти впишеш у літопис рідної країни. Йдіть шляхом правди, гідності, плідної та невтомної праці. Любіть свою Україну, віддавайте їй розум, серце і душу. Цінуйте патріотизм і самопожертву В'ячеслава Чорновола, який віддав своє життя за незалежність України.

Після учня:

І стоятиме В'ячеслав Чорновіл на п'єдесталі народної шани. Допоки цей білий світ і сонце над нами.

Учень.

Він перший піднявся.

Він перший промовив.

І перший поклявся за рідну мову,
За рідну Вітчизну, за тризуб і прапор

Він перший почав «Ще не вмерла...» співати.

В тюремних застінках, в заслання етапах

Як довго ж кати його стали вбивати!

Вони полювали на нього повсюди,

Хоча, як дивитись, не звірі то – люди.

Цькували всякчас, бруд на голову лили,

Але не зламали його й не скорили.

Він перший устав і підняв в небо синє

Твій прапор, гордися, моя Україно!

Він перший пішов і в могилу героєм

Нової держави і рідну мову

Вже чує без утисків з світу другого: «Хвала Україні! І слава герою!»

Ігор Федчишин (Борода)

Фотовиставка «Щоденник українського лідера»

В'ячеслав Чорновіл (1937-1999) - діяч руху опору проти національної дискримінації українського народу, політичний в'язень СРСР. Один з очільників українського національно-демократичного визвольного руху кінця 80-х - початку 90-х років. Засновник підпільного українського часопису «Український вісник».

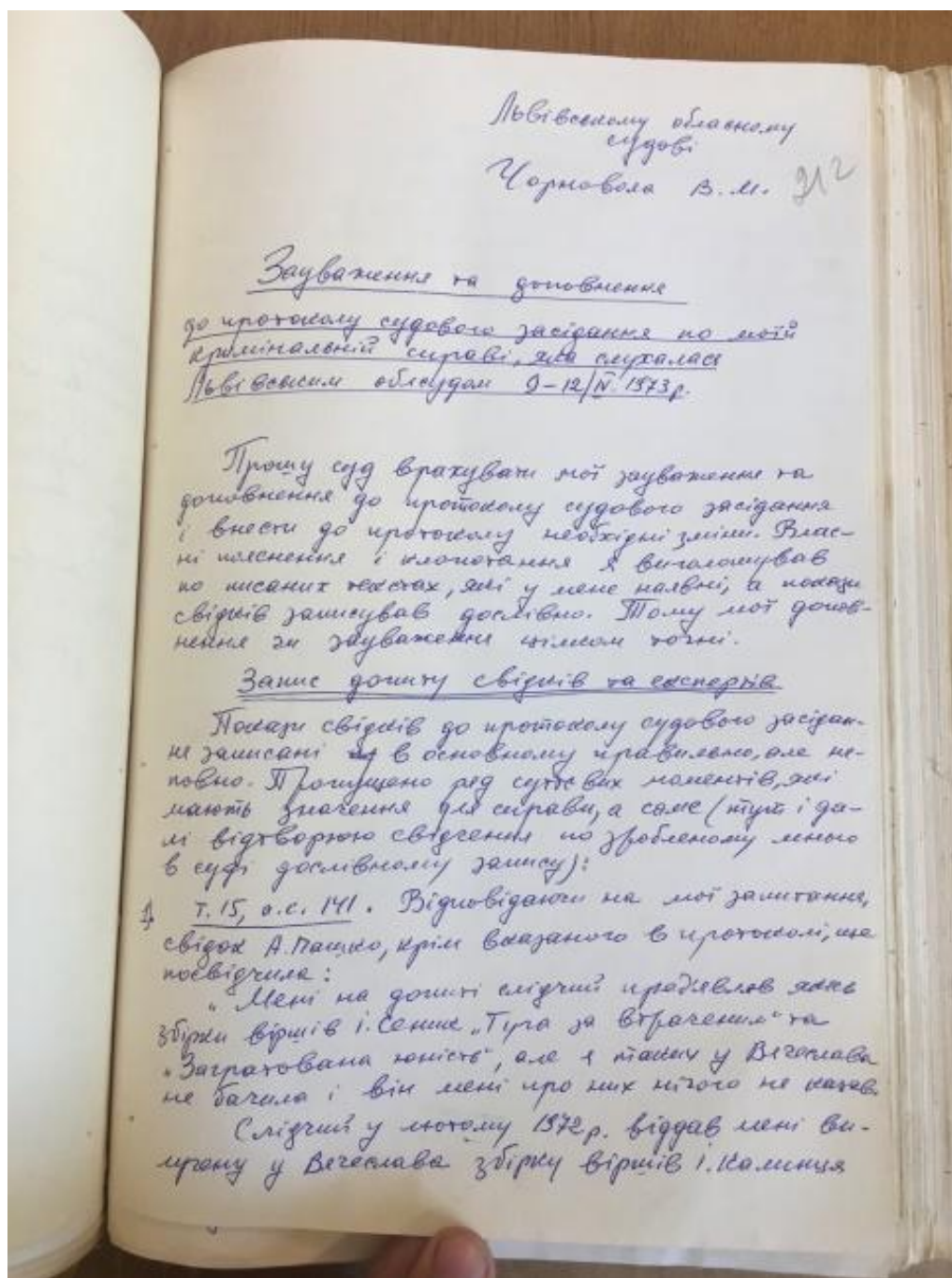
Один із ініціаторів створення Української гельсінської спілки. Кілька разів ув'язнений за «антирадянську пропаганду» (1967-1969, 1972-1979, 1980-1988).

Перебував у мордовських таборах суворого режиму і на засланні.

Сумарно пробув у неволі 17 років.

Один з ініціаторів проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року та Акта проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 року. Загинув 25 березня 1999 року за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на шосе під Борисполем.

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1987352-vidatni-ukrainci-vazni-moskovskogo-rezimu.html>

За матеріалами кримінальних справ КДБ УРСР

**В'ячеслав Чорновіл на Михайлівській площі в Києві біля Михайлівського
Золотоверхого монастиря.**

<https://uainfo.org/blognews/1608801296-dokumentalne-kinodoslidzhennya-chi-mozhna-mizh-chornovolom.html>

Листопад 1996 року. В'ячеслав Чорновіл на сесії Верховної Ради України.

<http://www.golos.com.ua/article/297694>